

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 22 (2022), št. 2

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2022

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratož,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / Bank Account:

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Tisk / Printed by:

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvirne prispevke v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je vpisan v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije, je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

BOŽO REPE: Slovensko-srbski konflikt v osemdesetih letih.....	305
<i>Slovenian-Serbian Conflicts in the 1980s</i>	
ŽARKO LAZAREVIČ in MARTA RENDLA: Gospodarska ozadja jugoslovanske krize osemdesetih let 20. stoletja.....	343
<i>Economic Backgrounds to the Yugoslav Crisis of the 1980s</i>	
TAMARA GRIESSER-PEČAR: Nadškof Alojzij Šuštar in Katoliška cerkev v Sloveniji v osemdesetih letih in v procesu osamosvajanja.....	371
<i>Archbishop Alojzij Šuštar and the Catholic Church in Slovenia in the 1980s and in the Process of Independence</i>	
ALEŠ GABRIČ: Slovenska matica in osamosvajanje Slovenije	405
<i>Slovenska Matica and Slovenia's Path to Independence</i>	
JURE GAŠPARIČ in TJAJA KONOVŠEK: Transformacija političnega sistema: od trodomne skupščine Socialistične republike Slovenije do Državnega zbora in Državnega sveta Republike Slovenije.....	431
<i>Transformation of Political System: From the Socialist Tricameral Assembly of the Socialist Republic of Slovenia to the National Assembly and the National Council of the Republic of Slovenia</i>	
JANEZ OSOJNIK: Predlog Socialistične stranke Slovenije oktobra 1990 za izvedbo plebiscita o samostojnosti Republike Slovenije in odzivi nanj v Sloveniji	463
<i>The October 1990 Initiative of the Socialist Party of Slovenia to Hold a Plebiscite on the Independence of the Republic of Slovenia and Reactions to It in Slovenia</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

TOMAŽ KLADNIK: Maribor in nastanek oboroženih sil samostojne in demokratične Slovenije	503
<i>Maribor and the Creation of the Armed Forces</i> <i>of Independent and Democratic Slovenia</i>	
JELKA PIŠKURIČ: Vsakdanje življenje Slovencev ob koncu osemdesetih let	547
<i>Everyday Life of Slovenians at the End of the 1980s</i>	
DARJA KEREK: Slovenska družba v vrtincu kulturnih sprememb, novih trendov in tehnologij v 80. in 90. letih.....	583
<i>Slovenian Society in a Maelstrom of Cultural Change,</i> <i>New Trends and Technologies in the 1980s and 1990s</i>	

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts	611
---	-----

Uredniška navodila avtorjem / <i>Editor's Instructions to Authors</i>	619
---	-----

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2022-08

Slovensko-srbski konflikt v osemdesetih letih

Božo Repe

Dr., redni profesor
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Aškerčeva cesta 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: bozo.repe@ff.uni-lj.si

Izvleček:

Avtor v prispevku obravnava slovensko-srbske odnose v osemdesetih letih. Poudarja, da jih je treba obravnavati v kontekstu funkcioniranja jugoslovanske federacije in tudi sporov s federalnimi organi. V članku so podrobneje obravnavani: boji partijskega vrha in Milana Kučana s Slobodanom Miloševićem; spor zaradi izobraževanja (t. i. skupna programska jedra), podpore in spori med slovenskimi in srbskimi razumniki, njihova vloga v vsejugoslovanskih ideoloških kampanjah, Memorandum Srbske akademije znanosti in umetnosti in slovenska reakcija nanj, mitingi in "prozivanje" Slovencev; srbska gospodarska vojna proti Sloveniji in domnevni slovensko-srbski pakt o slovenski odcepitvi.

Ključne besede:

federacija, konfederacija, odcepitev, Milan Kučan, Slobodan Miloševićem, skupna programska jedra, Memorandum Srbske akademije znanosti in umetnosti, mitingi, srbska gospodarska vojna proti Sloveniji, domnevni slovensko-srbski pakt o slovenski odcepitvi.

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 22 (2022), št. 2, str. 305–342, 73 cit.

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Z nekaj posplošitvami lahko rečemo, da je bilo zadnje obdobje Jugoslavije v državah naslednicah zadnjih trideset let skoraj brez izjem obravnavano iz "žabje perspektive", z nacionalnih (nacionalističnih) pozicij in dokazovanja, da je vsak narod (republika) imel prav (izraza "žabja" in "ptičja" perspektiva je v zgodovinopisje uvedel Eric Hobsbawm). Celoten kontekst zapletene zgradbe federacije in delovanje zveznih organov je v teh interpretacijah vzet kot nekaj, kar ni skupno, ampak kot nekaj, kar je "nam" sovražno ali nas vsaj ovira pri doseganju naših ciljev. Vendar brez razumevanja načina funkcioniranja jugoslovanske federacije ne moremo razumeti niti slovensko-srbskega spora, ki je bil mnogo širši in se je odvijal na bistveno več ravneh, kot se zdi in največkrat obravnava na nekaj najbolj izpostavljenih primerih, kot so mitingi in "prozivke" slovenskih politikov, zborovanje v Cankarjevem domu v podporo kosovskim rudarjem ali srbska ekonomska vojna proti Sloveniji. Druga stvar, ki jo je v izogib enostranskemu razumevanju slovenskih sporov s federacijo, Jugoslovansko ljudsko armado (JLA) in v tem primeru Srbijo, treba poudariti, je, da je "zgodovina konfliktov", običajno značilna za "žabjo perspektivo", le del zgodovine Jugoslavije (velja za obe, kraljevino in socialistično federacijo, v širšem zgodovinskem kontekstu pa tudi za Avstro-Ogrsko). Če jo izločimo iz splošnih zgodovinskih procesov, dobimo močno izkrivljeno sliko in odnosa Slovencev do Jugoslavije.

Pri slovensko-srbskih odnosih v osemdesetih letih je treba tudi izpostaviti, da ni šlo za mednacionalni konflikt, ki bi temeljil na nekem zgodovinsko pogojenem sovraštvu, kot npr. med Srbi in Albanci ali Hrvati in Srbi, pač pa različne poglede na ureditev federacije in njeno prihodnost. Zaradi tega so se srbski pogledi in interesi večinoma ujemali s tistimi, ki jih je zagovarjala večina politikov v vrhu federativnih organov, zlasti obeh predsedstvih, pa tudi vrhu JLA. Srbija pa je hkrati federalne organe izkoriščala za svoje nacionalne cilje in izvajanje svoje politike. Med konflikti Slovenije na eni in Srbije ter federacije na drugi strani so najpomembnejši: seja vojaškega sveta 25. marca 1988 v Beogradu, na kateri so politični liberalizaciji v Sloveniji pripisali protirevolucionaren značaj, in slovenska reakcija na to oceno; proces proti četverici konec julija in v začetku avgusta 1988; sprejem amandmajev k slovenski ustavi 27. septembra 1989; 14. izredni kongres Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ), ki je potekal od 20. do 24. januarja 1990 in ga je slovenska delegacija predčasno zapustila ter s tem povzročila razpad ZKJ; večstrankarske volitve v Sloveniji aprila 1990; poskus razorožitve slovenske Teritorialne obrambe (TO) maja 1990; sprejem Deklaracije o suverenosti v slovenski skupščini 2. julija 1990 in plebiscit o samostojnosti in neodvisnosti republike Slovenije 23. decembra 1990. Večji poudarek na zgolj srbskih interesih pa so konflikti zaradi zborovanja v Cankar-

jevem domu v podporo stavkajočim kosovskim rudarjem 24. februarja 1989, ki sta ga skupaj organizirali slovenska oblast in opozicija; preprečitev napovedanega "mitinga resnice" 1. decembra 1989 v Ljubljani ter srbska gospodarska vojna proti Sloveniji.

Prav tako velja opozoriti na še eno značilnost, in sicer da se je spor odvijal tako na oblastni kot opozicijski ravni.

Boji partijskega vrha in Milana Kučana s Slobodanom Miloševićem

Osrednjo in najbolj izpostavljeno vlogo v sporih s Srbijo, pa tudi armado in federalnim vrhom, je vsa osemdeseta leta nosil Milan Kučan. Na personalni ravni so bili najhujši spopadi s Slobodanom Miloševićem. Kučan je Miloševića spoznal, ko je bil še predsednik Mestnega komiteja Zveze komunistov Beograd. Predstavil mu ga je Ivan Stambolić, in sicer kot zelo perspektivnega in pametnega človeka. Potem ko je Milošević postal predsednik predsedstva Centralni komite (CK) ZK Srbije, sta se srečevala na delovnih sestankih, zasebno pa se, v nasprotju s Stambolićem, s katerim je prijateljeval, nikoli nista družila in sta imela zgolj formalne, javne kontakte. Zadnjič ga je srečal, ko je pričal na mednarodnem sodišču v Haagu 21. maja 2003, tedaj že kot bivši predsednik Slovenije.

Na vprašanje, kdaj je bil pritisk nanj najhujši, je Kučan svoje mučne poti v Beograd označil takole: "Mislim, da je bil takšen pravzaprav ves mandat. Bolj intenzivno se je začelo že s pripravami na t. i. ideološki plenum [13. seja CK ZKJ marca 1988, op. a.]"¹ V tem boju sicer ni bil povsem osamljen, pomagali so mu tudi drugi Slovenci v zveznih organih, npr. Boris Mužević, izvršni sekretar CK ZKJ in nato član predsedstva, ki se je zapletal v ostre boje z Miloševićem (ta ga je cinično klical Gramsci), pa pred Muževićem član predsedstva Franc Šetinc, ki so ga skušali ubiti v inscenirani nesreči na Kosovu, zaradi česar je odstopil,² pa tudi drugi slovenski člani partijskih in državnih teles. Vse do leta 1990 pa je bila Slovenija v teh bojih izrazito osamljena.

Z vzponom nacionalizma v Srbiji je Beograd izgubil tradicionalno gostoljubnost, postal je prostor nacionalističnih mitingov, na katerih so vzklikali protialbanska in protislovenska gesla. Franc Šetinc je septembra 1988 po odstopu s funkcije člana predsedstva CK ZKJ izjavil, da se v Beogradu ne počuti več varnega, podobne izjave so dajali tudi drugi najvišji slovenski, pa tudi albanski in hrvaški funkcionarji (Stane Dolanc, Josip Vrhovec, Sinan Hasani), kar je izzivalo

¹ Božo Repe, *Milan Kučan, prvi predsednik* (Ljubljana, 2015), str. 168–184 (dalje: Repe, *Milan Kučan, prvi predsednik*).

² Več o tem: Franc Šetinc, *Vzpon in sestop* (Ljubljana, 1989); Franc Šetinc, *Zbogom, Jugoslavija* (Ljubljana, 1993).

burne reakcije. Strah je bil upravičen, saj so tudi Šetinčevega naslednika Borisa Muževića pretepli beograjski miličniki, kar je izzvalo ostre reakcije slovenskega vodstva.³ Na vrhuncu jugoslovanske krize pa slovenski politiki niso bili prepričani, ali se bodo s konfliktnih sestankov v centru sploh lahko vrnili. To je imelo za posledico zahteve po eksteritorialnosti Beograda in po prerazporeditvi zveznih funkcij po republikah.

Srbski in slovenski politični vrh sta se sredi osemdesetih let začela zavedati, da bo razplet jugoslovanske krize v veliki meri odvisen od njunih medsebojnih odnosov. Zato je septembra 1986 po večletni prekinitvi takih srečanj in nekaj mesecev po tem, ko je vodstvo slovenske ZK prevzel Milan Kučan, v Slovenijo prišla tedaj še enotna srbska delegacija. Na gradu Strmol so si sedli nasproti predsednik predsedstva SR Srbije Ivan Stambolić, predsednik predsedstva CK ZK Srbije Slobodan Milošević, predsednik Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva (RK SZDL) Srbije dr. Bogdan Trifunović in predsednik Gospodarske zbornice Srbije Radovije Stefanović ter predsednik predsedstva SR Slovenije France Popit, predsednik predsedstva CK ZKS Milan Kučan, predsednik RK SZDL Slovenije Jože Smole, predsednik Gospodarske zbornice SR Slovenije Marko Bulc, član predsedstva SR Slovenije Andrej Marinc, predsednik skupščine SR Slovenije Miran Potrč, predsednik izvršnega sveta Skupščine SRS Dušan Šinigoj in sekretar Predsedstva CK ZKS Miloš Prosenc. Kučan je namen sestanka opredelil takole: "Položaj Srbije in Slovenije v Jugoslaviji je sedaj tak, ali je vsaj v veliki meri ustvarjena taka atmosfera, da je od stališča ene in druge republike v veliki meri odvisna smer iskanja rešitev, smer razvoja stabilnih političnih odnosov v Jugoslaviji."⁴ Za sejo je izvršni svet za slovensko stran pripravil 19 strani dolgo poročilo, v katerem je v šestih točkah nanizal (predvsem ekonomska) razhajanja med Srbijo in Slovenijo, ki so zadevala: devizno politiko, način regresiranja kmetijstva, kreditno-monetarno politiko, davke, obračunski sistem, konkretne oblike pomoči (obnova Kopaonika, ki ga je tedaj prizadel potres), ekonomske odnose s tujino, preskrbe in cene.⁵ Politična razhajanja je nanizal Milan Kučan v dolgem uvodu. Zadevala so naraščanje polemik med Slovenci in Srbi na nedavnih kongresih mladincev in borcev, začetek medijske vojne med Slovenijo in Srbijo, težnjo Srbije, da se vključi v klub manj razvitih in politiko pomoči nerazvitim na sploh, odnos do Kosova in s tem povezani-

³ Več o tem: Boris Mužević, *Z dežja pod kap in nazaj. Ljubljana–Beograd–Ljubljana 1985–1990* (Ljubljana, 2021) (dalje: Mužević, *Z dežja pod kap in nazaj*); Boris Mužević, *Prvo pretepeni*, dostopno na: https://www.youtube.com/watch?v=SPzFUVYY_N0, pridobljeno: 27. 1. 2021; Andrija Čolak, *Agonija Jugoslavije. Kako su posle Titove smrti republički lideri dokrajčili Jugoslaviju* (Beograd, 2017).

⁴ Arhiv Republike Slovenije (ARS), Arhiv predsednika Republike Slovenije, Magnetogramski zapisnik razgovora med delegacijo iz SR Srbije in SR Slovenije, dne 24. 9. 1986 ob 9. uri na Strmolu.

⁵ ARS, Arhiv vlade Republike Slovenije, "Gradivo, ki bi lahko služilo za razgovor z delegacijo SR Srbije, IS SRS, kabinet predsednika, 19. 9. 1986."

mi ustavnimi spremembami (Kučan je menil, da bi sporne zadeve, tako kot je predlagala njegova zvezna partijska komisija, lahko rešili s spremembo srbske ustave in spremembami ustav obeh njenih avtonomnih pokrajin, ne pa zvezne ustave), uveljavljanje teze, da Slovenci razbijajo Jugoslavijo, Srbi pa jo branijo, različne poglede na gospodarsko reformo (tržni sistem ali "etatistični voluntarizem") in enoten jugoslovanski trg ("Imamo en sistem za nerazvite, še poseben sistem za Kosovo, poseben sistem za Srbijo s svojim jugom, poseben za Vojvodino zaradi njene multikulturalnosti, še poseben sistem za BiH [Bosno in Hercegovino, op. a.], Hrvaško in Slovenijo, da o posebnem sistemu za vojaško industrijo niti ne govorim.") ter volilni sistem.

Po sicer kritični in odkriti razpravi se stališča razen pri splošnih načelih niso niti malo zblížala. Zapisnik seje, namenjen javnosti, sicer optimistično zaključuje,

da med načelnimi pogledi na diskutirane probleme dejansko ni velikih razlik. Obstajajo različni poudarki, ki koreninijo v različnih prilikah, ki vladajo v obeh republikah. Potrebno je razširiti obstoječe in najti nove oblike sodelovanja, ker je to edini način za odpravljanje nesporazumov in iskanje skupnega, ki nas povezuje.⁶

Slovenski in srbski politični vrh se na tak pogovor potem nista sestala skoraj pet let, do 24. januarja 1991, ko je bila Slovenija tik pred osamosvojitvijo, Jugoslavija pa je praktično razpadala. Pravi politični boji s srbskimi politiki, zlasti vzpenjajočim se Miloševićem, so Kučana šele čakali, česar se je na osnovi dotedanjih izkušenj dobro zavedal. "Značilnost srbske politike je bila, da je principe tako v državni kot v partijski politiki prilagajala svojim trenutnim interesom".⁷ Med obiskom je Stambolić v šali dejal Popitu: "Franc, Slovenija je tako lepa, da bo, če vam pade na pamet, da se odcepite, krvi do kolen", Popit pa mu je odgovoril: "Nikoli ne bomo poskušali, če nas ne naženete." Tedaj so bile take šale možne, saj si kaj takega nihče ni mogel predstavljati⁸ – le leto in pol kasneje so zaradi Miloševićeve politike postale resnica.

Začetek konflikta je bil sicer v času, ko je komisija Predsedstva CK ZKJ pod Kučanovim vodstvom izdelala poročilo o razmerah na Kosovu. Komisijo je predsedstvo CK ZKJ imenovalo 16. aprila 1985, v komisiji pa so bili še Vidoje Žarković, Jure Bilić, Hamdija Pozderac, Dimče Belovski in general Georgi-

⁶ ARS, Arhiv predsednika Republike Slovenije, Zapis razgovora med delegacijama SR Srbije in SR Slovenije, ki je bil dne 24. septembra 1986 v gradu Strmol v SR Sloveniji, zapisal Viktor Žakelj.

⁷ Intervju pisca z Milanom Kučanom, 8. 8. 2008, hrani pisec.

⁸ Ivan Stambolić, *Put u bespuće: odgovori Ivana Stambolića na pitanja Slobodana Ilića* (Beograd, 1995), str. 60 (dalje: Stambolić, *Put u bespuće*).

je Jovičić. Kučan se je bal, da bi praksa poseganja v "notranje" zadeve republik lahko postala vsakdanja, zato je bilo poročilo precej blago. Je pa komisija vendarle ugotovila, da je položaj Srbije normativno in še posebej v praksi nedosledno izpeljanih odnosov z avtonomnima pokrajinama neprimerljiv z drugimi republikami. Stališče komisije je bilo, da je problem treba reševati z odgovornim odnosom pokrajinskih, republiških in zveznih organov in s pozorno preučitvijo srbske ustave in obstoječe zvezne in srbske zakonodaje. ZK Srbije bi morala s sodelovanjem obeh pokrajinskih organizacij razviti takšne notranje odnose, da bi v okviru ZKJ delovala kot enotna organizacija, vendar z upoštevanjem, da imata obe pokrajini tudi svoji samostojni organizaciji, ki imata svoje predstavnike neposredno tudi v zveznih partijskih organih. Stališča komisije je CK ZKJ sprejel na 21. seji konec oktobra 1985, na 13. kongresu leta 1986 pa so bila sprejeta kot osnova za idejno-politična aktivnost komunistov in kot njihova obveza. Stališče komisije ni zadovoljilo srbskega vodstva. Kučana so, potem ko že ni bil več član predsedstva CK ZKJ, novembra 1987 napadli srbski časopisi, zlasti *Politika*, češ da podcenjuje problem Kosova, hkrati pa so kritizirali njegovo stališče, da problema ni mogoče rešiti čez noč (podobno so očitili tudi njegovemu nasledniku Šetincu, ki je bil v predsedstvu zadolžen za Srbijo). Njune ugovore je *Politika* po Miloševićevem nalogu sicer objavila, ni pa Milošević dopustil pisem bralcev na to temo in nadaljevanja polemike. Po pričevanju Šetinca je Dobrica Čosić v tistem času izjavil, da Kučana sploh ne pozna, da je slišal da je protestant iz Prekmurja in da sedaj "ta anonimus hoče krojiti usodo Srbije".⁹

Vodenje komisije je za Kučana imelo implikacije tudi v notranjem slovenskem sporu med reformistično strujo in "starokomunisti", kjer ga je Popit obtožil, da je komisija s svojimi stališči odprla pot Miloševićevemu nacionalizmu:

Takratno zvezno partijsko vodstvo je formiralo komisijo, ki naj bi kritično preanalizirala politični sistem, posebej še ustavo iz leta 1974. Predsednik komisije je bil Kučan. Komisija je ugotovila, da Srbija ni enakopravna z drugimi republikami, ker je imela dve pokrajini. S takim stališčem so se odprla vrata velikosrbskemu in Miloševićevemu nacionalizmu. Ideja o močni Srbiji kot osnovi močne Jugoslavije je bila prisotna tudi v Sloveniji (večkrat jo je poudarjal tudi Andrej Marinc). S to ugotovitvijo sta se začeli spreminjati ustavi Srbije in Jugoslavije.¹⁰

⁹ Dobrica Čosić o Kučanu, intervju pisca s Francem Šetincem in pisna izjava Franca Šetinca, 28.7. 2011, hrani pisec. Glej tudi: Repe, *Milan Kučan, prvi predsednik*, str. 105.

¹⁰ Popitovo pričevanje za TV Slovenija, objavljeno v: Ljerka Bizilj in Nace Bizilj, *Novinarski arhivi* (Ljubljana, 1996), str. 145; o sporu med Popitom in Kučanom leta 1987 glej tudi Božo Repe, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana, 2002).

Lutka Kučan se je zavzemal za ohranitev tridelne Srbije! Mi smo tridelnost namreč želeli odpraviti; rekli smo: Srbija mora biti republika kot vse druge, kateri elementi pa avtonomiji opredeljujejo tudi kot del jugoslovanske države, je treba z ustavo SFRJ natančno opredeliti. Pri stvareh, ki zadevajo Republiko Srbijo kot celoto, ki vključuje tudi obe avtonomni pokrajini, preprosto ni mogoče Srbije zožiti na 'UŽAS' (uža Srbija). Tak je bil naš pogled. O tem obstajajo dokumenti. Seveda pa tudi nismo mislili, da je iz te nekdanje tridelnosti mogoče ustvariti takšno enodelnost, takšno republiko, povsem enako drugim, ki pa bi hkrati imela pri odločanju v federaciji tri glasove. Kakor je zdaj skoraj bogokletno govoriti o asimetrični federaciji, kot to govori naš kongresni dokument in kot je Ciril Ribičič prinesel kot termin v jugoslovanski politični prostor, smo vendarle prav mi izhajali iz tega, da je Jugoslavija asimetrična, kajti Srbija se tako razlikuje od Slovenije in Hrvaške, da o Bosni sploh ne govorim, da je z nekakšno Prokrustovo posteljo neobstoječih povprečij preprosto nemogoče urejati vse odnose in življenje v Jugoslaviji. Urediti življenje le po meri enega naroda in njegovih interesov pomeni nujno druge postaviti v neenakopraven položaj in v skušnjava razmisleka o tem, ali sodijo v takšno državo.¹¹

Slovenska politika je bila tedaj mnogo prešibka, da bi lahko (tudi če bi želela) posegla v srbske notranje razmere. Te so se korenito spremenile po 8. seji CK ZK Srbije, s tem pa tudi v Jugoslaviji. Na osmi seji CK ZK Srbije 23. in 24. septembra 1987 je namreč predsednik CK ZK Srbije Slobodan Milošević razrešil Dragiša Pavlovića, predsednika beograjske partijske organizacije in najpomembnejšega zaveznika predsednika Srbije Ivana Stambolića, do tedaj Miloševićevega zaveznika. Stambolić je bil nečak vplivnega srbskega in jugoslovanskega politika Petra Stambolića in bolj liberalno usmerjen. Leta 2000 je bil ubit v atentatu, ki ga je verjetno naročil Milošević oziroma njegova žena Mirjana Marković. Z zmago na 8. seji je Milošević začel svoj pohod na oblast, ki se je končal s podreditvijo avtonomnih pokrajin. S tem je zaradi federalne ureditve Jugoslavije po spremembi srbske ustave imel v zveznih ustanovah tri glasove plus črnogorskega, pogosto pa tudi podporo Makedoncev (v predsedstvu CK ZKJ zlasti Milana Pančevskega).¹² Slovenski mediji so bili do dogajanja na 8. seji CK ZK Srbije in Miloševićevih metod v boju za oblast že od začetka zelo kritični. Tudi slovenski predstavniki so ob 8. seji sicer previdno (zaradi bojazni, da poseganje v notranje razmere ne bi postala praksa) zahtevali razpravo na seji CK ZKJ, vendar so ostali osamljeni, nihče jih ni podprl.

¹¹ Igor Savič, *Milan Kučan* (Ljubljana, 1990), str. 73.

¹² Več o osmi seji CK ZK Srbije: Dragiša Pavlović, *Olako obećana brzina* (Zagreb, 1988); Ivan Stambolić, *Rasprave o Srbiji 1979–1987* (Zagreb, 1988); Stambolić, *Put u bespuće*.

Spor med nami in srbskim vodstvom se je pravzaprav začel prav zaradi tega našega stališča. Še posebej, ko sem na tiskovni konferenci za dopisnike tujih časopisov v Ljubljani na vprašanje enega izmed njih, kaj mislim o Miloševićevi izjavi, da bo dosledno realiziral cilje srbske politike in da mu je pri tem vseeno, če ga imajo za stalinista, odgovoril, da takšne njegove izjave ne poznam in ne verjamem, da bi kaj takega lahko izjavil. Pa še to, da bi bilo meni zelo neprijetno, če bi kdo kaj takega zapisal o meni. 'Politika' je zapisala samo dva stavka, in sicer da jaz za to izjavo ne vem in da bi bilo meni kaj takega neprijetno. Stenogram razgovora smo, kot je bila navada, takoj po razgovoru poslali v Beograd. In to še pred sporom o tem na seji predsedstva. Skratka, mi smo se logiki 8. seje uprli. In pri tem smo ostali. Pozneje smo se večkrat vračali k razpravi o 8. seji, vračali so se tudi drugi, vendar je bilo takrat že prepozno. Za Žarkovića, Orlandića, Krunića, Radovića [člani predsedstva CK ZKJ, op. a.] – da ne naštevam naprej. Nihče ni bil pripravljen verjeti, tudi jaz takrat še ne, da bodo metode te 8. seje postale legitimne in legalne metode vodstva srbske partije in republike. Menil sem, da se bo to končalo z zamenjavo Stambolića in Pavlovića. Vendar takrat še nisem razmišljal o tem, da se bo ta metoda povampirila, da imamo opravka s politiko, ki potrebuje in ustvarja vselej nove sovražnike, ki jih premaguje, diferencira, uničuje. Brezobzirno in za vsako ceno. 'Delal sem z obema; s Stambolićem še v študentskih letih. Glede vsega, kar je bilo videti sporno v vodstvu srbske partije, tudi glede Kosova, federacije itd., njegova stališča niso bila kaj posebno drugačna. Šlo je, vsaj na zunaj, za vprašanje 'hitrosti reševanja kosovskega vprašanja'. To je Pavlović z naslovom svoje knjige potem tudi potrdil. Gre za knjigo 'Zlahka obljubljena hitrost'. Stambolić, Pavlović in drugi, ki sem jih poznal, so se zavedali, da kosovski problem ni tako preprost, da bi ga bilo mogoče razrešiti čez noč. Politika 'razreševanja čez noč' je zato pripeljala le do sovraštva, do pobijanja ljudi in do izrednega stanja. Do ničesar drugega.¹³

Kučan v avnojski Jugoslaviji¹⁴ ni videl zarote proti Srbom, ki naj bi se vlekla še iz vojnih časov. Posebnosti obeh pokrajin so po njegovem sicer narekovala njun avtonomni status, ne pa tudi statusa, ki bi ju izenačil z republikami (v Vojvodini je bila specifična kulturna tradicija še iz avstro-ogrskih časov, pravzaprav začetek srbske pismenosti; zanj je bila značilna tudi nacionalna mešanost z močno madžarsko in drugimi manjšinami ter povojnimi prišleki – koloni iz Bosne in Hercegovine ter Črne Gore; na Kosovu, ki je bil s svojo zgodovino in verskimi simboli "zibelka srbstva" – pa zapleteni in napeti odnosi med Srbi in Albanci).

¹³ Repe, *Milan Kučan, prvi predsednik*, str. 106–107.

¹⁴ Drugo zasedanje AVNOJ-a v Jajcu leta 1943, ki je vzpostavilo federativno, republikansko Jugoslavijo.

Pritisk Srbov za uveljavljanje svoje identitete in pozicije v federaciji je povzročal pritisk za eliminiranje avtonomije obeh pokrajin in to čez mero, ki bi objektivno upravičevala njihovo nejevoljo zaradi uveljavljanja lastne pozicije v federaciji. Bolj kot so nekateri drugi funkcionarji federacij, zlati iz BiH in Hrvaške, izkoriščali pokrajini v nasprotovanju srbskemu vodstvu, bolj je to želelo eliminirati obe pokrajini kot orodje manipulacije drugih proti Srbiji. Od tod tudi pritisk srbskega vodstva na spremembo zvezne ustave v celoti.¹⁵

Razhod med slovenskim in srbskim vodstvom leta 1987 se je v naslednjih letih personificiral v desetinah besednih dvobojev med Kučanom in Miloševićem na sejah zveznih organov, sprva partijskega in nato državnega predsedstva. Eden pomembnejših je bil na 20. seji CK ZKJ 30. januarja 1989, ko je Milošević v času množičnih mitingov in medijskega pritiska iz Srbije iskal podporo za spremembo avtonomnega statusa Kosova in Vojvodine. Tam je Kučan dejal:

To, kar se sedaj dogaja v državi, predvsem pa znotraj same Zveze komunistov, je tako rekoč razpadanje Jugoslavije. Je njeno tiho, v nekaterih delih ZK podpirano ali pa vsaj tolerirano prekrjanje v neko drugačno Jugoslavijo, z drugačno družbeno in politično ureditvijo od tiste AVNOJ-evske, ki je rezultat zgodovinskega soglasja večine med našimi narodi in narodnostmi, odločitve in vizije večine Zveze komunistov Jugoslavije in v Zvezi komunistov Slovenije.¹⁶

To je bila Kučanova reakcija na Miloševićeve zahteve, da CK ZKJ podpre spremembe srbske ustave, ki bi odvzele avtonomijo Kosovu in Vojvodini. Ker Milošević ni naletel na odobravanje, je očitno nakazal, da bodo Srbi svoje dosegli izven obstoječe ustavne ureditve: "Tisto, kar se ne more spremeniti institucionalno, je pa nujno, da se spremeni, ker je težko za ljudi in dolgo traja, se mora spremeniti neinstitucionalno."¹⁷

Skupna programska jedra

Stiki med slovenskimi in srbskimi intelektualci so bili več let zelo pristrčni tudi na osebni ravni,¹⁸ čeprav je pri Slovencih na osnovi izkušenj iz šestdesetih let

¹⁵ Magnetogram pogovora Milan Kučan–Božo Repe, 7. 4. 1997, hrani pisec.

¹⁶ *Jugoslavija je labkole demokratska, ali pa je ne bo. Prevod magnetograma 20. seje CK zveze komunistov Jugoslavije*, dostopno na: <http://www2.gov.si/up-rs/2002-2007/bp-mk.nsf/dokumenti/30.01.1989-SocRS>, pridobljeno: 12. 11. 2022.

¹⁷ ARS, dislocirana enota I, Neavtorizovane magnetofonske beleške sa 20. sednice Centralnog komiteta SKJ, koja je održana 30. januara 1989. godine u velikoj Sali Skupštine SFRJ sa početkom u 9,00 sati.

¹⁸ Dobrica Ćosić je npr. imel tesne stike še s perspektivovsko generacijo slovenskih intelektualcev, potem pa zlasti s Spomenko in Tineto Hribarjem oziroma krogom *Nove revije* in je pogosto prihajal v Slovenijo.

vedno obstajala tudi previdnost. Po solidarnosti iz začetka osemdesetih let je do prvega večjega konflikta prišlo leta 1983 zaradi skupnih programskih jeder v šolstvu.¹⁹ Po neuspelem poskusu v šestdesetih letih, da bi šolski sistem uredili enotno, so se taka prizadevanja ponovno začela leta 1980. Razlogov za to je bilo več: eden je bil v želji dela jugoslovanskega (zlasti pa srbskega) političnega vrha, da po "razbitju" Jugoslavije z ustavo iz leta 1974 znova utrdi jugoslovanstvo, za kar sta bila najprimernejša skupno izobraževanje in vzgoja. Drugi razlog je bil v tem, da si je srbska oblast prek skupnih jugoslovanskih osnov vzgoje in izobraževanja hotela znova podrediti šolstvo na Kosovu (leta 1987, ko so bila v drugih republikah deloma ali v celoti jedra sprejeta, jim je delno uspelo). Tretji razlog je bil povsem racionalen in so ga podpirali tudi najvplivnejši jugoslovanski znanstveniki, neobremenjeni s centralizmom ali velikosrbstvom (npr. svetovno znani fizik Pavle Savič, ki je leta 1986 javno nasprotoval Memorandumu SANU (Srpske akademije nauka i umetnosti): doseči modernizacijo pouka s kolikor toliko enotnim in preglednim šolskim sistemom z večjo mobilnostjo učencev med posameznimi republikami. Vendar so bili pedagoški cilji, potrebe otrok, preobrazba tradicionalne šole v moderno, individualizacija pouka, razvoj kritičnega mišljenja, navajanje na permanentno učenje, kot ugotavlja Leopoldina Plut-Pregelj, v ozadju skupnih programskih jeder.²⁰ V uvodu k osnutkom skupnih programskih jeder so bili kot cilji običajno navedeni: vzgoja za bratstvo in enotnost ter skupno življenje v samoupravni socialistični Jugoslaviji, marksistična vzgoja in izobraževanje, katere rezultat naj bi bile vsestransko razvite samoupravne socialistične osebnosti; razvijanje jugoslovanskega socialističnega patriotizma; negovanje revolucionarnih tradicij NOB in pripravljenosti braniti domovino, pa tudi spoštovanje kulturne dediščine narodov in narodnosti Jugoslavije. Nasprotovanje jedrom ni nastalo zaradi fizike ali matematike, temveč predvsem zaradi pouka književnosti.

Skupna programska jedra so začela nastajati na osnovi stališč organov ZKJ (11. kongresa ZKJ 1978). Predvidena so bila za predšolsko vzgojo, za osnovno šolo in za prva dva letnika srednje šole. Dogajanje v zvezi z njimi se je začelo novembra 1980, ko je o predlogu razpravljala Strokovni svet SR Slovenije za

¹⁹ Odpor Slovencev proti skupnim programskim jedrom je vplivna ameriška zgodovinarica Susan L. Woodward v knjigi *Balkan Tragedy* (Washington D. C., 1995) razumela kot izraz slovenskega nacionalizma. Njene teze je zavrnila Leopoldina Plut-Pregelj v poglavju "Slovenia's Concerns About the Proposed Yugoslav Core Curriculum in the 1980s" v knjigi: Leopoldina Plut-Pregelj, Aleš Gabrič in Božo Repe, *The Replurativization of Slovenia in the 1980s, New revelations from Archival Records* (Washington D.C., 2000) (dalje: Plut-Pregelj, Gabrič in Repe, *The Replurativization of Slovenia in the 1980s*).

²⁰ Poglavje "Slovenia's Concerns About the Proposed Yugoslav Core Curriculum in the 1980s", v: Plut-Pregelj, Gabrič in Repe, *The Replurativization of Slovenia in the 1980s*, str. 66.

vzgojo in izobraževanje, in se je končalo leta 1986, vmes pa je bilo pripravljenih pet osnutkov (vsi niso v celoti ohranjeni) skupnih programskih jeder.²¹ Predmet polemik je postala četrta verzija leta 1983. Pomisleke do jeder so izražale že dotedanje razprave, vendar jih strokovne institucije in sodelujoči v razpravi niso eksplicitno zavračali oziroma so jih bili z določenimi popravki pripravljeni sprejeti.²² Aprila in maja 1983 je o njih nekajkrat poročalo dnevno časopisje, objavljena so bila tudi negativna stališča posameznih komisij.²³ Kljub pomislekom je medrepubliško-pokrajinska komisija za reformo izobraževanja 8. julija (brez izrazitega nasprotovanja slovenskega predstavnika) predlog skupnih programskih jeder sprejela, o čemer je poročalo tudi *Delo*.²⁴ Na to sta postala pozorna dva slovenska pesnika: Ciril Zlobec in Janez Menart. Menart je začel zbirati informacije in gradivo, Zlobec pa je takoj reagiral in kritiziral zlasti skupna programska jedra za književnost, v katerih je bilo premalo slovenske književnosti. Predlog je poimenoval "antikulturen, antivzgojen, antiizobraževalen in antietičen"²⁵ (pozneje je v *Sodobnosti* objavil cel predmetnik z naslovi del, ki bi se jih morali učiti). Za Zlobcem je razpravo o jedrih v Društvu pisateljev Slovenje (DPS) javno napovedal Tone Partljič, v začetku septembra pa je jedra za pouk književnosti še bolj kritično analiziral Menart in jih primerjal s tedanjim predmetnikom. Njegova analiza je pokazala, da bi se slovenski učenci morali učiti 70 odstotkov jugoslovanske književnosti in le 30 odstotkov slovenske, kar je označil za raznarodovanje.²⁶ Članek je sprožil burne reakcije in polemike. DPS je na zborovanju 19. septembra sprejelo ostro protestno izjavo, naslovljeno na CK ZKS in poslano predstavnikom tiska. Pisatelji so ocenili, da predlog izraža centralistične in unitaristične težnje, da ima namen posegati v pravice, ki so v izključni pristojnosti narodov in republik, in da so skupna jedra le prvi korak k nadaljnji centralizaciji vzgoje in izobraževanja. Zahtevali so, naj se Republiški komite za vzgojo in izobraževanje preneha dogovarjati in usklajevati jedra; za vsa področja, ki so jih jedra zajemala, naj bodo ustanovljene interdisciplinarne komisije, Slovenija naj prekliče sodelovanje v Konferenci

²¹ Več o tem v poglavju "Slovenia's Concerns About the Proposed Yugoslav Core Curriculum in the 1980s", v: Plut-Pregelj, Gabrič in Repe, *The Replurization of Slovenia in the 1980s*; Nevenka Sreš, *Skupna programska jedra*, diplomska naloga, Univerza v Mariboru (Maribor, 1996) (dalje: Sreš, *Skupna programska jedra*); Janez Menart, *Slovenec v Srboslaviji* (Ljubljana, 2001) (dalje: Menart, *Slovenec v Srboslaviji*).

²² Šele marca 1983 se je Strokovni svet SRS za vzgojo in izobraževanje opredelil bolj odklonilno, češ da ne bo sprejel jeder, če njegovi predlogi ne bodo upoštevani.

²³ V *Našib razgledih* (24. 6. 1983, str. 310–312) je bilo objavljeno negativno stališče predmetne komisije in evalvacijske skupine za slovenski jezik in književnost v osnovni šoli in srednjem usmerjenem izobraževanju.

²⁴ "Še veliko odprtega v enotnem izobraževanju", *Delo*, 9. 7. 1983, št. 158, str. 3.

²⁵ "Tudi meni je zaprlo sapo", *Delo, Književni listi*, 11. 8. 1983, št. 184, str. 7.

²⁶ "Skupna programska jedra in slovenstvo", *Delo*, 1. 9. 1983, št. 202, str. 7–9; glej tudi: Menart, *Slovenec v Srboslaviji*.

zavodov za napredek vzgoje in izobraževanja v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji (SFRJ).²⁷

Protestirala so tudi druga strokovna in umetniška društva, tja do arheološkega, razne ustanove in organizacije in tudi univerza. Tudi Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU) je konec septembra sprejela izjavo, ki pa je bila, kot je zapisal Menart, tako omiljena, "da je pri ljudeh šla v glavnem kot v copatah neopaženo mimo".²⁸ Kljub temu je SAZU zapisala, da "predlagani načrt skupnih programskih jeder v celoti zavrača v sedanji obliki".²⁹ Poseben sestanek je 10. novembra organizirala Slovenska matica, ki je razpravljala tudi o drugih predmetih.³⁰ Zaradi protestov pisateljev in javnosti ter številnih polemik (ok. 250 zapisov o jedrih v naslednjih mesecih, okrogle mize in sestanki na raznih ravneh) in zaradi ostrih napadov na Slovenijo iz drugih jugoslovanskih okolij je sprva jedrom naklonjeno in nato nevtravno stališče postopoma začela spreminjati tudi slovenska politika. V začetku je stvar imela za še eno neprijetnost več v odnosih z Beogradom. Zlobčev vtis, ki ga je dobil v pogovoru s članom predsedstva SFRJ Sergejem Kraigherjem kmalu po objavi svojega pisma, je bil, da so se politiki z jedri nekako vnaprej sprijaznili, saj naj bi mu sogovornik rekel približno takole: "Kaj zdaj načenjate še to, že tako nas imajo v Beogradu za nacionaliste zaradi financ in gospodarstva."³¹ Pozneje, po pisateljski izjavi, pa je bilo na sestanku, ki ga je sklical predsednik predsedstva CK ZKS Andrej Marinc, sprejeto stališče, da so opozorila pisateljev pred centralizmom upravičena, razprava na medrepubliški ravni naj se nadaljuje, vendar naj bo tolerantna in vodena tako, da ne bo nesporazumov in dvomov glede ustavnih pravic vsakega naroda na področju vzgoje in izobraževanja.³² Marinc je novembra v pogovoru na beograjski TV v zvezi s slovenskim odklanjanjem jeder tudi branil pravico vsake republike, da se sama odloča glede izobraževalnega sistema, še posebej kar zadeva pouk literature in zgodovine. Podobno je na zvezni konferenci SZDL 3. novembra nastopil predsednik RK SZDL Franc Šetinc.³³ Slovenski Izvršni svet (IS) je zagotavljal, da bo odločno vztrajal pri stališču, da sta vzgoja in izobraževanje stvar naroda (ni pa nasprotoval nadaljnji razpravi o jedrih in je zagotavljal, da ne bo dopuščal poja-

²⁷ Protestna izjava, priloga k: Sreš, *Skupna programska jedra*, objavljena tudi v: Menart, *Slovenec v Srboslaviji*, str. 102–105.

²⁸ Menart, *Slovenec v Srboslaviji*, str. 109.

²⁹ ARS, dislocirana enota II, fond RK SZDL, Stališče SAZU o načrtu Skupnih programskih jeder v vzgoji in izobraževanju v SFRJ.

³⁰ Tine Hribar, *Slovenci kot nacija* (Ljubljana, 1995), str. 246–247 (dalje: Hribar, *Slovenci kot nacija*).

³¹ Menart, *Slovenec v Srboslaviji*, str. 84.

³² ARS, dislocirana enota I, fond CK ZKS, Informacija s pogovora o problematiki programskih jeder vzgoje in izobraževanja v SFRJ, 26. 9. 1983.

³³ ARS, dislocirana enota I, fond CK ZKS, Razprava Franca Šetince na seji predsedstva zvezne konference SZDL Jugoslavije 3. 11. 1983, ko je obravnavala Skupna programska jedra v osnovnem in usmerjenem izobraževanju.

vov nacionalizma). Slovenska politika je torej kritiko jeder nekako sprejela in jo v odnosu do Beograda tudi zagovarjala, vendar jo je označevala za emotivno, bila pa je tudi proti temu, da se Slovenci umaknejo iz razprave o jedrih.

Maja 1984 so se do jeder opredeljevali po posameznih republikah in pokrajinah. Povsod so jih sprejeli (na Kosovu so zavrnilo jedri za pouk maternega jezika s književnostjo in glasbene vzgoje), le v Sloveniji jih je Strokovni svet za vzgojo in izobraževanje zavrnil z utemeljitvijo, da nima "pravne podlage", da bi jih sprejel. Kljub temu so sklenili, da bodo delo nadaljevali v tistih skupinah, kjer usklajevanje ni bilo doseženo, še posebej v skupini za materni jezik s književnostjo.³⁴

Usklajevanja so se potem na raznih ravneh in v raznih komisijah še nadaljevala, zadnja verzija je v javnost prišla leta 1986. Slovenija je jedra še naprej zavračala, čeprav je bilo v osnutku resolucije o vzgoji in izobraževanju na 13. kongresu ZKJ junija 1986 zapisano, da kongres vztraja pri uveljavitvi že sprejetih skupnih programskih jeder. Razmere v Jugoslaviji so bile tedaj že povsem drugačne, objavljen je bil Memorandum SANU, Prispevki za slovenski nacionalni program v 57. številki *Nove revije*, v Zvezi književnikov Jugoslavije je prišlo do blokade, ker velikosrbski pisatelj Miodrag Bulatović ni dobil podpore za enoletno predsedniško mesto.

Podpore in spori med slovenskimi in srbskimi razumniki, njihova vloga v vsejugoslovanskih ideoloških kampanjah, memorandum SANU

Kljub različnim pogledom in konfliktu ob skupnih programskih jedrih so bili stiki slovenskih in srbskih intelektualcev še nekaj časa redni. Med pomembnejša srečanja sodi sestanek 14. novembra 1984 v gostilni Mrak v Ljubljani, kjer pa so se – ob sicer skupni ugotovitvi, "da je z obstoječo Jugoslavijo, v kateri se vsi počutimo le slabo, konec" – sprli ob vprašanju pravice do samoodločbe in s tem osamosvojitve (ki je bilo tedaj mišljeno kot konfederativni status Slovenije v Jugoslaviji).³⁵ Novorevijaški krog je srbskim intelektualcem

³⁴ "Branimir Nešović, "Jedra lahko razumemo tudi drugače", *Delo*, 19. 5. 1984, št. 115, str. 10.

³⁵ O sestanku je ohranjen magnetogram, ker ga je Služba državne varnosti snemala in je dostopen (ARS, fond 159/IV, 2637/37). Sestanka so se od Srbov udeležili: Dobrica Čosić, Mihajlo Marković in Ljubomir Tadić, od Slovencev pa Spomenka in Tine Hribar, Marjan Rožanc, Milan Apih, Ivan Urbančič in Taras Kermauner. Nekateri udeleženci, npr. Tine Hribar, so imeli sestanek za zelo pomemben (sovpadal naj bi z ugotovitvami novorevijaškega kroga, da slovensko samobitnost lahko zagotovi le konfederativni status), drugi (Taras Kermauner) pa so menili, da ni imel prelomnega pomena, da je šlo bolj za neke vrste "tipanje" (Arhiv Znanstvenega in publicističnega središča Ljubljana, Pogovori pisca s T. Kermaunerjem december 1993–februar 1994, neavtoriziran magnetogram, str. 42.) Več o sestanku glej v: Tine Hribar, "Nova, osamosvojitvena volja Slovencev", v: *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*, ur. Bogo Grafenauer et al. (Ljubljana, 1995), str. 279–293; Tine Hribar, "Slovenska državnost", v: *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*, ur. Bogo Grafenauer et al. (Ljubljana,

ponudil posebno številko *Nove revije*, da bi v njej izrazili svoja stališča, vendar ti tega niso storili. Čosić je čez eno leto, 23. novembra 1985, v pismu Niku Grafenauerju v zvezi s sestankom izrazil svoje občudovanje jasnosti in čvrstosti slovenskih pogledov, vendar tudi začudenje nad njihovim "podcenjevanjem in nerazumevanjem objektivnih preprek in pogojnosti uresničevanja optimalne avtonomije Slovenije". Slovenska prizadevanja je imel za tvegan in neuresničljiv cilj. Hkrati pa je priznal, da Srbi svojega stališča do "nacionalnega jugoslovanskega vprašanja" in razumevanja "demokratskega socializma v sodobni civilizaciji" (nacionalnega programa) še nimajo in da bo trajalo še veliko časa, preden ga bodo dobili.³⁶ Čosić je bil v pismu neiskren in je prikrival dejstvo, da je predsedstvo SANU že pol leta prej, 23. maja 1985, ustanovilo šestnajstčlansko komisijo, katere naloga je bila priprava Memoranduma o družbenih razmerah v državi, še posebej v Srbiji.³⁷ Komisijo je vodil Dušan Kanazir, tedanji predsednik SANU, pripravo Memoranduma pa dejansko podpredsednik SANU in komisije Antonije Isaković³⁸ (sicer znan pisatelj, pisec knjige o Golem otoku *Tren I in Tren II*). Čosić je vztrajno zanikal, da bi sodeloval pri pripravi Memoranduma, čeprav ga imajo za njegovega duhovnega očeta. Ne glede na memorandum pa so "Srbi imeli posebno mesto" v znani 57. številki *Nove revije* in tudi Memorandum ni doživel kakšne hude kritike. Eden od piscev (Ivan Urbančič) mu je celo priznaval, da bi bil lahko izhodišče za razpravo in hkrati omalovaževal Makedonce, Črnogorce in Bošnjake, češ da nimajo dovolj notranje moči, da bi v federaciji obstali kot samostojni narodi.³⁹ Še v osemdesetih letih je bila torej močno navzoča teza iz časa kraljevine, ki so jo zagovarjali mnogi, da so Srbi in Slovenci glavna osnova stabilnosti v Jugoslaviji. V veliki meri je bil njen privrženec tudi najbolj znani srbski ideolog in pisec Dobrica Čosić.⁴⁰

Delo v zvezi z Memorandumom je sicer potekalo skrivnostno. Na neki način ga je "naročila" srbska oblast oziroma tedanji najvplivnejši politik Ivan Stambolić, ki je hotel SANU vključiti v reševanje aktualnih družbenih problemov in je zato podpiral idejo akademije, da organizira strokovnjake za razna področja (organiziranih je bilo šest skupin). Rezultat pa je bil v nasprotju s

1995), str. 225, in dokumentacijski dodatek str. 238–240 ter 248–250. Posnetek, ki ga je naredila Služba državne varnosti (SDV), naj bi po zagotovilih pristojnih v Sovi ne bil ohranjen.

³⁶ Objavljeno v: Hribar, *Slovenci kot nacija*, str. 248–250.

³⁷ Kosta Mihailović in Vasilije Krestić, *Memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts. Answers to criticisms* (Beograd, 1995), str. 13.

³⁸ Predrag Tasić, *Kako je ubijena druga Jugoslavija* (Skopje, 1994), str. 57 (Tasić, *Kako je ubijena druga Jugoslavija*).

³⁹ Marko Zajc, "Nova revija i odnosi sa Srbijom", v: *Jugoslavija: poglavje 1980–1991*, ur. Latinka Perović et al. (Beograd, 2021), str. 726–730.

⁴⁰ Več o tem: Latinka Perović, "Srpski književnik, nacionalni ideolog i političar Dobrica Čosić o Sloveniji", v: *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratski sistem*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana, 2012), str. 19–202.

tistim, kar je hotel Stambolić, in ta je na Memorandum reagiral takoj, v govoru na beograjski univerzi oktobra 1986.⁴¹ Memorandum so prve deloma objavile *Večernje novosti* v Beogradu 24. septembra 1986.⁴² V njem so srbski akademiki med drugim zapisali, da na drugem zasedanju AVNOJ-a, ko so odločali o prihodnosti Jugoslavije, srbskih predstavnikov ni bilo, da Srbija v povojnem obdobju v nobenem odločilnem trenutku ni imela pobude, pač pa sta jo imeli Hrvaška in Slovenija, in da Srbi na Hrvaškem v nobenem obdobju svoje zgodovine, razen v času Neodvisne države Hrvaške (NDH), niso bili tako ogroženi, češ da so odrezani od matice, ta pa celo nima možnosti, da je o njihovem položaju obveščena vsaj toliko, kot so nekateri jugoslovanski narodi o svojih manjšinah. Zapisali so, da proti Srbiji obstaja trajna hrvaško-slovenska koalicija, srbski narod pa edini nima svoje države, čeprav je največ žrtvoval v obeh svetovnih vojnah, saj je politično, etnično in kulturno razpršen po vseh republikah in pokrajinah, in da se morajo zato Srbi poenotiti in povezati (vzpostaviti popolno nacionalno in kulturno integriteto srbskega naroda ne glede na to, v kateri pokrajini ali republiki živijo). Dejansko je Memorandum zahteval združitev vseh Srbov v eni državi, torej teritorialno združitev tedanje republike Srbije z deli ozemlja Hrvaške ter BiH. Njegovi pisci so tudi pozvali druge jugoslovanske narode, naj se izjasnijo o svojih namerah, ker bi v tem primeru tudi Srbija lažje opredelila oziroma zagovarjala svoje interese. Memorandum je bil po Nacertaniju srbskega ministra Ilije Garašanina iz leta 1844 najcelovitejši nacionalni (nacionalistični) srbski program (v primerjavi z Nacertanijem, ki je nastal v za Srbe bistveno težjih zgodovinskih okoliščinah, tudi mnogo agresivnejši do drugih narodov, zlasti do Hrvatov). Srbski intelektualci, zlasti književniki, so srbsko javnost že mesece prej psihološko pripravljali za sprejem Memoranduma. Osnova njihovega izrazoslovja so bile besede o ponižanju, negiranju, izkoriščanju, ranjenosti srbskega naroda in o njegovi nacionalni žalosti. Tedanja srbska oblast je na to reagirala. Tako so bila npr. sredi marca 1986 objavljena stališča predsedstva SR Srbije, kjer

⁴¹ Stambolić, *Put u bespuće*, str. 117–131.

⁴² Novinar Aleksandar Đukanović, ki je Memorandum tudi prvi kritiziral. Za namen o objavi naj ne bi vedela niti srbska SDV. Že kmalu po nastanku, jeseni 1986, je Memorandum v cirilici objavila Srbska književna zadruga (Serbian Literary Association) v New Yorku, pa tudi sicer so kmalu po objavi v *Večernjih novostih* začele krožiti kopirane verzije v srbohrvaščini in pozneje v angleščini. Pri sestavljanju so sodelovali najpomembnejši srbski intelektualci, obsegal pa je tridesetdeset strani. Pisci so, zato da bi se zavarovali, vedno znova ponavljali, da gre za še nedokončano delo. V srbohrvaščini je bilo besedilo v Jugoslaviji prvič integralno objavljeno v zagrebški reviji *Naše teme* (št. 1, 1989). Leta 1995 je v angleščini, nemščini in francoščini izšla avtorizirana in komentirana verzija. Pisca komentarja, ki je precej daljši od Memoranduma samega, sta dva od vodilnih avtorjev, Kosta Mihailović in Vasilje Kresatić. Uradno verifilirana verzija se od prvotne ne razlikuje, v komentarju pa pisca zavračata vsakršno odgovornost Memoranduma za poznejše dogajanje v Jugoslaviji in zanikata njegov velikosrbski značaj ter (ponovno) dokazujeta, da je bila Srbija v Jugoslaviji zapostavljena in talec slovenske in hrvaške politike. Memorandum naj bi bil po njunem mnenju le poskus prispevati k razrešitvi jugoslovanske krize, njegovi avtorji pa so bili zaradi njega izpostavljeni političnemu pregonu.

so kritizirali Združenje književnikov Srbije, ker na svojih tribunah nudi prostor nacionalistom, da izražajo svoja stališča. Mesec dni kasneje je predsedstvo znova obsodilo srbske nacionaliste, da izkoriščajo razmere na Kosovu za podpihovanje mednacionalne nestrpnosti. Tudi posamične komisije CK ZK Srbije so obsojale nacionalizem (le dva dni pred objavo Memoranduma v *Novostih* so vsi časopisi objavili kritiko komisije za informiranje in idejnoteoretično delo). Po objavi je bil načrt Memoranduma sprva kritiziran na številnih forumih. Ko pa je oblast prevzel Milošević, mu je spremenjena srbska politika sčasoma po tihem priznala status srbskega nacionalnega programa. V Srbiji je tako nastala

antimoderna, močna in učinkovita koalicija: eno stran so sestavljale ekstremne nacionalistične sile srbske Pravoslavne cerkve in srbske inteligence, katerih naloga je bila, da ustvarijo nacionalistično ozračje, na drugi strani pa so bili konservativni aparati partije, armade in milice, ki so uporabili 'ranjeni ponos naroda', da bi ohranili svojo oblast.⁴³

Z Memorandumom se sicer ni strinjal niti Vasa Čubrilović, eden najstarejših in najuglednejših akademikov (bil je član skupine Ujedinjenje ili smrt, ki je leta 1914 v Sarajevu izvedla atentat na prestolonaslednika Franca Ferdinanda). Zgrožen je pripovedoval, "kako se cela skupina nesmrtnikov leta sklanja nad zemljevide Bosne in poskuša odkriti vsaj kozjo stezo, po kateri bi se iz Beograda do Karlovca lahko prišlo peš izključno skozi srbske vasi in mesta".⁴⁴ V Sloveniji so tedaj že pripravljali 57. številko *Nove revije*, na Hrvaškem pa niso upali preveč glasno reagirati. Zgodovinar Miroslav Brandt je sicer JAZU v Zagrebu neuradno predlagal, da bi tudi ona formirala znanstveno skupino, ki bi napisala hrvaški nacionalni program in odgovorila na Memorandum SANU, vendar je dobil odgovor, da v JAZU ni primernih ljudi za kaj takega. Potem je sam napisal Antimemorandum, vendar ga ni upal objaviti. Besedilo je bilo tako objavljeno šele leta 1991 v zborniku z naslovom *Izvori velikosrbske agresije*.⁴⁵

Po sestanku v Mraku, še bolj pa potem, ko je Memorandum postal javen, so se začele tudi polemike med slovenskimi in srbskimi intelektualci, npr. med Dimitrijem Ruplom in Ljubomirom Tadićem po objavi intervjuja z Ruplom v *Dugi* decembra 1986. Rupel je izzval burne polemike z izjavo, da ga ne briga, če albanski otroci vzdikajo geslo "Kosovo republika!" Po njegovem mnenju bi se Srbi morali z Albanci dogovoriti, kako bodo skupaj živeli v isti republiki. *Duga*

⁴³ Vesna Pešić, "Rat za nacionalne države", v: *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov (Beograd, 1996), str. 43, 44.

⁴⁴ Stambolić, *Put u bespuće*, str. 125, 126.

⁴⁵ Bože Čović et al. (ur.), *Izvori velikosrbske agresije, rasprave, dokumenti, kartografski prikazi* (Zagreb, 1991), str. 207–256. V knjigi je objavljen tudi Memorandum SANU.

je tedaj še s simpatijo spremljala dogajanje v Sloveniji, že naslednje leto pa je postala eno od glavnih protislovenskih glasil.⁴⁶ Podobna je bila polemika med bivšima dolgoletnima prijateljema Dobrico Ćosićem in Tarasom Kermaunerjem, ki sta si javno izmenjavala pisma. Stiki na osebni ravni so se nekaj časa še nadaljevali, vendar ne več prav dolgo. Leta 1987 je bilo zadnje pomembnejše soočenje slovenskih in srbskih intelektualcev v Beogradu.⁴⁷

V tistem času (1985/86) so se pričeli tudi sistematični napadi srbskega in zveznega tiska na Slovenijo. Prvo večjo polemiko po skupnih programskih jedrih (1983) je začel Krste Bjelić, odgovorni urednik zagrebške izdaje dnevnika *Borba*. V *Nedeljskem dnevniku* je konec novembra 1985 objavil prispevek z naslovom "Kaj muči (nekateri) Slovence?" Bjelić je nekaj izjav in dogodkov (npr. pogovor Bojana Štiha z Josipom Vidmarjem, vzdiklanje nacionalističnih gesel na nogometni tekmi v Ljubljani, intervju tedanjega predsednika slovenske skupščine Vinka Hafnerja v Ninu, izjavo zgodovinarja Boga Grafenauerja, da je meja slovenske zavezanosti Jugoslaviji pogojena z uresničevanjem samostojnega nacionalnega življenja v njej) uporabil za splošen napad na Slovenijo. Poanta članka je bila, da je Slovenija egoistična, nehvaležna za vse, kar ji je dala Jugoslavija, in se želi odcepiti, razlika v pogledih med uradno politiko in intelektualci pa naj bi bila samo v tem, kdaj naj bi se to zgodilo. Tovrstno novinarstvo je sredi osemdesetih let postalo standarden način pisanja o Sloveniji in je zamenjalo prejšnje emotivne prispevke posamičnih piscev, ki se jim je rušila idealizirana titovska Jugoslavija, kakršna že zdavnaj ni več obstajala. V spremenjenem načinu pa je že prepoznavno sistematično spodbujanje protislovenskega razpoloženja, ki so ga povzročili domnevno slovensko nerazumevanje kosovskega problema in podpiranje kosovskih Albancev ter slovenske zahteve po demokratizaciji sistema (ukinitve 133. člena o verbalnem deliktu) in vojske (civilno služenje vojaškega roka) ter odpravljanju preživelih simbolov (praznovanje dneva mladosti). Bjelić je naslednje leto, 28. novembra 1987, začel objavljati tudi v srbski reviji *Duga*. Dolgo serijo člankov je naslovil "Sindrom vzporednega toka", smiselno pa je bila naravnana enako kot prispevek v *Borbi*, le da z drugimi primeri (civilno služenje vojaškega roka, odnos do JLA, mnenja "alpskih intelektualcev" o nacionalni ogroženosti ipd.). Sicer pa tudi slovenski tisk ni ostajal dolžan. V času, ko se je Milošević boril za oblast v Srbiji, je pisal precej več in ostreje o razmerah v Srbiji kot pa tedanji srbski tisk (ki je čakal na razplet razmer) o Sloveniji. Slovenski tisk je neusmiljeno kritiziral Miloševićeve brutalne čistke in podrejanje medijev (navajal je črno listo srbskega vodstva

⁴⁶ Snježana Milivojević, "Nacionalizacija svakidašnjice", v: *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov (Beograd, 1996), str. 671–672.

⁴⁷ Pogovor je organiziralo Združenje književnikov Srbije, objavile pa so ga *Književne novine*, 1. 12. 1987, št. 743.

s 170 novinarji, ki jim je treba zapreti usta), 8. sejo CK ZK Srbije je označeval za "demokratski stalinizem", dogajanje v srbski partiji za lov na čarovnice, razmere v Srbiji sploh pa za stalinistične ipd.⁴⁸ Seveda je potem discipliniran srbski tisk pod taktirko novih, Miloševiću zvestih urednikov z vsemi topovi udaril nazaj.⁴⁹

V zvezi s slovensko-srbsko medijsko vojno je zanimiva teza, da je imelo ustvarjanje sovraštva do Slovencev predvsem namen homogenizirati Srbe, ne pa pripraviti jih na morebiten kasnejši spopad s Slovenci.⁵⁰

Konflikt med slovenskimi in srbskimi intelektualci je (tudi v kontekstu drugih sporov, srbsko-hrvaških in srbsko-albanskih) pripeljal do blokade jugoslovanske kulturniške srenje. Zadnjo pomembnejšo skupno izjavo je zmogla nekaj mesecev pred izidom Memoranduma na 9. kongresu Zveze književnikov Jugoslavije v Novem Sadu, ki je potekal od 18. do 20. aprila 1985, in sicer v ozračju medsebojne nestrpnosti in hudih polemik. Kongres je kar puhtel od sovražnosti (zlasti v polemikah srbskih piscev glede stališč hrvaških oziroma slovenskih piscev). Kot je ugotovil Dušan Bilandžić, o kaki kulturni enotnosti (še manj o kulturnem dialogu) ni bilo govora.⁵¹ Kongres je pokazal, da znotraj nacionalnih kulturniških skupin ni razlik med "režimskimi" in opozicijskimi pisci, razločevanje je bilo izrazito nacionalno. So pa pisci vendarle še zmogli najti skupen jezik v eni stvari, uperjeni proti jugoslovanskim oblastem: v sporočilu javnosti so zapisali zahtevo po svobodnem ustvarjanju, po razveljavitvi kriterija moralnopolitične neoporečnosti in po ukinitvi člena kazenskega zakona o verbalnem deliktu.⁵² Naslednje leto (1986), na kongresu v Mariboru, književniki za predsednika niso hoteli izvoliti nacionalističnega srbskega pisatelja Miodraga Bulatovića (sicer poročenega s Slovenko, ki je tudi večinoma živel v Sloveniji). Zveza književnikov Jugoslavije je zašla v blokado in krizo, iz katere se ni več pobrala. Slovenski pisatelji so formalno iz nje izstopili februarja 1990.

Zadnji izraz solidarnosti na novosadskem kongresu je bil posledica ene večjih ideoloških kampanj, ki jih je organizirala oblast, vendar na dotlej neobičajen način. Po Titovi smrti je bilo sicer nekaj ideoloških plenumov CK ZKJ, vendar niso imeli večjega odmeva. Z naraščanjem kritike je leta 1983 prišlo do

⁴⁸ ARS, Arhiv vlade RS, Pisanje slovenskih revij in drugih periodičnih publikacij o SR Srbiji ter srbskih revij o SRS novembra in decembra 1987 ter januarja 1988, pripravil Primož Žagar, Republiški komite za informiranje. (Arhiv vlade RS je sedaj shranjen v Arhivu RS.)

⁴⁹ Zlasti povedna je analiza *Politikine* rubrike Odjeci i reagovanja, obravnavana v več člankih v knjigi *Srpska strana rata*. Leta 2001 so srbski opozicijski intelektualci rubriko še dodatno in celovito obdelali ter raziskavo predstavili na CD-ju.

⁵⁰ Tasić, *Kako je ubijena druga Jugoslavija*, str. 89–90.

⁵¹ Dušan Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita* (Zagreb, 1986), str. 207.

⁵² *Književne novine*, 1. 5. 1985, št. 687.

poskusa vsejugoslovanske ideološke kampanje, ki pa ni bil uspešen, saj so bile razlike po republikah že prevelike, stališča politikov pa vedno bolj različna.⁵³

Za solistično akcijo se je zato odločil Stipe Šušar, sicer izjemno pronicljiv politik in analitik (leta 1964 je v reviji *Naše teme* odprl temo o nacionalnem vprašanju v Jugoslaviji), tedaj član predsedstva CK ZK Hrvaške, ki je bil v hrvaški ZK odgovoren za ideološko delo in informiranje. Šušar, trdovraten zagovornik ideološkega nadzora in titoističnega jugoslovanstva, je kasneje kot član zveznega predsedstva CK ZKJ paktiral z Miloševićem, nato pa se obrnil proti njemu. Oktobra 1983 je v Zagrebu organiziral posvetovanje z naslovom "Historiografija, memoarskopublicistična in feljtonistična produkcija v luči idejnih kontroverz".⁵⁴ Na posvetovanju so bili v ospredju kritike srbski in slovenski pisci. Posvetovanje je bilo namenjeno kritiki nepravilnega pisanja oziroma govorjenja o preteklosti, zlasti tisti, ki je zadevala drugo svetovno vojno (v letih 1979–1982 je bilo po približnih ocenah samo o tej tematiki več kot 420 posvetov). Šušarjevo posvetovanje je izzvenelo kot obtoževanje tistih, ki skušajo s prevrednotenjem sodobne zgodovine spodbijati legitimnost oblasti, zlasti pa so bili kritizirani srbski pisci. Ker posvetovanje ni imelo takega odmeva, kot je Šušar želel, so v centru za informiranje in propagando CK ZK Hrvaške sestavili obsežen dosje (skupaj je bilo navedenih 189 avtorjev) citatov in izvlečkov iz knjig, časopisov, revij, umetniških in drugih del iz let 1982–1984, ki naj bi vsebovali "politično nesprejemljiva" sporočila. O tem je bilo 23. maja 1984 hrvaško republiško partijsko posvetovanje, na katerem so bili kritizirani večinoma srbski in slovenski pisci. To je povzročilo hude reakcije v ljubljanski in beograjski javnosti, prenesle pa so se tudi na politične forume, kar je izzvalo tako politične konflikte med srbskimi in hrvaškimi politiki kot javne polemike med inkriminiranimi pisci in njihovimi zagovorniki ter tistimi, ki so jih napadali. CK ZKJ je zahteval, naj se pisanje o posvetu in Beli knjigi, kot so poimenovali Šušarjev zbir citatov, preneha, vendar ni imel več moči, da bi to dosegel. V Beogradu so potem objavili odgovor tridesetih avtorjev, ki so Belo knjigo označili z raznimi sočnimi imeni ("cvetje zla s književne desnice", "indeks prepovedanih avtorjev", "kladivo za čarovnice", "ideološki herbarij", "hrvaški indeks" ipd.), srbska politika je pisce po tihem podpirala. Kontroverzni Šušar tedaj za svoje delo ni dobil izrazite podpore hrvaškega vrha.

Ponesrečeno Šušarjevo ideološko kampanjo so potem skušali popraviti ti partijski in državni organi. Predsedstvo CK ZKJ je 11. septembra 1984 raz-

⁵³ Ideološkim problemom in kritiki nepravilnosti na kulturnem, znanstvenem, umetniškem in filozofskem področju je bila namenjena 5. seja CK ZKJ 28. 2. 1983, posredno pa še nekatere druge (npr. 6. seja CK ZKJ o informiranju 14. 3. 1983).

⁵⁴ Prispevki s posveta so bili objavljeni v Stipe Pojatina (ur.), *Historija i suvremenost: udejne kontroverza* (Zagreb, 1984).

pravljalo o idejnih vprašanjih in skušalo kritiko enakomerno porazdeliti med meščansko desnico, levim ultraradikalizmom, nacionalizmom in integralnim jugoslovanstvom, teritorialno pa med Ljubljano, Beograd in Novi Sad.⁵⁵

V drugi polovici osemdesetih let so bili poskusi vsejugoslovanskih ideoloških kampanj vse redkejši, za njimi pa se je največkrat skrival interes, da se kritiki izpostavi določeno okolje. Sprva je bilo to prikrito s formalno obravnavo razmer po vsej Jugoslaviji in splošnimi ocenami, kot "v posameznih sredinah se pojavlja..." ipd., potem pa so Kosovo in Slovenija, proti koncu osemdesetih pa tudi Hrvaška, postali predmet konkretnih obravnav. Slovensko vodstvo se je temu upiralo in vztrajalo, da je vsako republiško vodstvo samo odgovorno za notranje razmere v republiki, kar je ustrezalo tudi Srbiji, kjer je bil mitingaški Miloševićev pohod v letih 1988 in 1989 na vrhuncu.

Mitingi in "prozivanje" Slovencev

Po zmagi na 8. seji CK ZK Srbije je Milošević z mitingi začel po vrsti zamenjevati svoje nasprotnike. Ideja t. i. "protibirokratske revolucije", jezika ulice, sicer ni bila njegova. Začeli so jo Srbi na Kosovu, on pa jo je prevzel in uspešno izkoristil v obeh pokrajinah, nato pa razširil tudi na druge republike (uspel je v Črni Gori). Z njegovim prihodom na oblast so v Srbiji potihnile tudi kritike Memoranduma srbske akademije znanosti in umetnosti, v naslednji fazi pa jih je srbska politika začela uresničevati. Draža Marković najbolj vpliven srbski politik sedemdesetih let in zgodnjih osemdesetih let in stric Miloševićeve žene Mirjane Marković, je tedaj Kučanu, s katerim sta se dobro poznala in imela tudi korektne odnose (v času, ko je bil Kučan predsednik slovenske skupščine, je bil Marković predsednik zvezne in mu je znal zelo dobro prikazati, kako se srbska mentaliteta odraža v politiki), rekel: "On je lud, a ona još ludija od njega, to če biti tragedija".⁵⁶ Milošević je postajal vse močnejši in zdelo se je, da bo zavladal Jugoslaviji, postal drugi Tito. Imel je podporo precejšnjega dela zveznih funkcionarjev, pa tudi funkcionarjev v večini drugih republik. Dokaj odkrito ga je podprla tudi armada.

Prvi miting je bil 9. julija 1988 v Novem Sadu. Organizirali so ga Srbi s Kosova pod vodstvom Miroslava Šolevića (tega se je Milošević kasneje znebil in je svojo politično funkcijo izgubil, preselil se je v bližino Niša in se preživljal kot pastir). Z metodo mobilizacije množic, ki so jo s Kosova prenesli v Vojvodino, se je tako začela "protibirokratska revolucija" – rušenje političnih vodstev, ki so nasproto-

⁵⁵ ARS, dislocirana enota I, fond CK ZKS, Informacija sa 88. sednice predsedništva CK ZKJ, 11. 9. 1984.

⁵⁶ Intervju pisca z Milanom Kučanom 8. 8. 2008, hrani pisec.

vala ideji združitve vseh Srbov v eni državi. Ko je sprva spontane mitinge pod svojo kontrolo dobil Milošević, so voditeljem mitingov Miloševićeva navodila prenašali njegovi najožji sodelavci (o tem priča tedanji predsednik predsedstva SFRJ Raif Dizdarević⁵⁷). Vojvodinsko vodstvo, ki je v sporu med Miloševićem in Stambolićem napačno ocenilo razmere in podprlo Stambolića, je pokleknilo. Vojvodinska inačica protibirokratske revolucije je dobila ime "jogurtna revolucija" – po jogurtih, ki so jih prebivalci Novega Sada gostoljubno delili med demonstrante, ti pa so jih, namesto da bi jih pojedli, metali v kordone milice. Predstavnikov mitingašev vojvodinsko vodstvo ni hotelo sprejeti, prebivalci pa so jih sprejeli z naklonjenostjo. Šolevićevi privrženci so naslednji dan organizirali mitinge v Pančevu, avgusta pa tudi v Novi Pazovi in Titovem Vrbasu. Vse mitinge je spremljala močna srbska propaganda (najprej z "uverturno" predpripravo, nato pa s poročanjem, raznimi oddajami, intervjuji, članki, zlasti pa s posebnimi rubrikami pisem bralcev, v katerih se je poudarjala teza o Srbih kot zatiranem narodu, ki je zmagal v dveh balkanskih in dveh svetovnih vojnah, bil v nasprotju z nekaterimi drugimi jugoslovanskimi narodi na "pravi" strani, dal največ žrtev, nazadnje pa pridobitve v vojnah izgubil v miru). Iz raznih delovnih organizacij so tudi pošiljali na stotine telegramov v podporo srbskemu vodstvu.

Tak vzorec se je potem uveljavil na vseh mitingih. Vojvodinsko vodstvo je Miloševića obtožilo, da si je oblast prisvojil na stalinistični način, zaradi česar je doživelo kritiko vrha zvezne partije. Predsedstvo pokrajinskega komiteja ZK Vojvodine je nato pod pritiskom demonstracij, ki so se nadaljevale 4. oktobra (pod vodstvom Mihajla Kertesa, partijskega sekretarja madžarskega rodu iz Bačke Palanke), napovedalo kolektivni odstop in čez dva dni res odstopilo. Čez nekaj dni je prišlo do podobnega poskusa rušenja črnogorskega vodstva v Titogradu, ki pa je uspelo šele po ponovnem poskusu v začetku naslednjega leta, 10. januarja 1989, ko se je pred črnogorsko skupščino zbralo 150. 000 ljudi in vrglo staro vodstvo. Neuspešen je bil tudi prvi poskus organiziranja mitinga v Kninu na Hrvaškem (oktobra 1988), v drugo (28. februarja 1989) pa je organizacija uspela. Spomladi 1989 so se začeli tudi prvi srbski mitingi v BiH (najprej 1. marca manjši v Bosanskem Petrovcu, nato prvi odmevnejši v Titovem Drvarju). Tedaj je srbska SDV na ozemlju sosednje republike v tajnosti že zbirala "dokaze" o domnevnih pritiskih na Srbe in o njihovi ogroženosti. Septembra in oktobra so se mitingi iz Vojvodine razširili po vsej Srbiji in Črni gori. Približno 60 mitingov se je udeležilo več kot tri milijone ljudi.⁵⁸

⁵⁷ Več o tem: Raif Dizdarević, *Put u raspad. Stenogrami izlaganja Raifa Dizdarevića u raspravama izza zatvorenih vrata državnog i političkog vrha jugoslavije* (Sarajevo, 2011); Raif Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije: svjedočenja* (Sarajevo, 1999).

⁵⁸ Več o tem v: *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov (Beograd, 1996); Jernej Lakner, *Antibirokratska revolucija v Srbiji*, diplomatska naloga, Univerza v Ljubljani (Ljubljana, 1998).

Mitingi so se usmerili tudi proti Sloveniji. Sprva zgolj na ozemljih, ki jih je obvladoval Milošević. 19. novembra 1988 je na "mitingu vseh mitingov" na Ušću (velik park ob sotočju Save in Donave v Novem Beogradu) Slobodan Milošević, tedaj še predsednik predsedstva Centralnega komiteja Zveze komunistov Srbije, pred okoli 400.000 udeleženci dejal, da bodo Srbi zmagali ne glede na to, da se, tako kot nekoč, sovražniki Srbije zunaj države združujejo s tistimi v državi. Da se Srbi ne bojijo ter da v vsako bitko vstopajo z namenom, da jo dobijo. In da ta narod zmaguje v boju za svobodo, najbolje vedo turški in nemški osvajalci in da so bitko za Kosovo so vodili ljudje, ljudje vseh narodnosti in poklicev. V kontekstu dogajanja na Kosovu in v zvezi s sojenjem četverici in slovenskimi stališči, ki so ustvarjala splošno protislovensko razpoloženje, je predsednik zvezne borčevske organizacije Mihailo Švabić na mitingu Slovence pošiljal kar v Gradec in Filadelfijo.

Najhujši protislovenski (in protialbanski) miting je bil sicer zaradi ukinitve avtonomije na Kosovu in zborovanja v Cankarjevem domu, ki sta ga slovenska oblast in opozicija skupaj organizirala v podporo stavkajočim kosovskim rudarjem. Še pred tem je na izredni seji predsedstva CK ZKJ 26. februarja 1989 prišlo do ostrega konflikta med Miloševićem in Muževićem. Milošević je Slovincem očital, da s podporo Kosovu zabijajo nož v hrbet Srbom, Mužević je Miloševića primerjal s Stalinom.⁵⁹ Situacija je zavrela v naslednjih dveh dneh. Ko sta 27. februarja 1989 slovenska oblast in opozicija v Sloveniji organizirala množično zborovanje v Cankarjevem domu z naslovom "Za mir in sožitje ter proti uvedbi izrednih razmer na Kosovu", so promiloševićevski študenti kot odgovor čez dva dni organizirali demonstracije pred skupščino SFRJ v Beogradu. Čez dan se je zbralo več sto tisoč ljudi, navozili so tudi delavce iz tovarn. Množica je zahtevala aretacijo Azema Vllasija. Okrog sedmih zvečer so zahtevali stališča predsedstva CK ZKJ. Preplašeno predsedstvo je pooblastilo Miloševića, naj formuliira pet točk in jih prebere pred demonstranti. Čez dan so se sicer pred njimi zvrstili številni govorniki, tudi dežurni predsednik predsedstva SFRJ Raif Dizdarević, ki so ga izžvižgali. Milošević je zmagoslavno nastopil okrog 21:30. Obljubil je aretacije albanskih voditeljev, do katerih je nato res prišlo (Vllasija so aretirali 2. marca, sojenje se je začelo septembra, na koncu je bil oproščen, iz zaporu so ga izpustili aprila 1990). Proti Sloveniji je Srbija v začetku marca uvedla gospodarsko vojno. Slovenija je rudarjem še naprej pomagala, prav tako aretiranim, ki so jim s finančno pomočjo republike pomagali slovenski odvetniki. Na sejah P CK ZKS so večkrat tudi zahtevali informacije, kako je z zaprtim Vllasijem, ker da je to prvi primer v tridesetih letih, ko je v zaporu najvišji politični funkcionar.

⁵⁹ Več o tem: Božo Repe, "Saverzne institucije", v: *Jugoslavija: poglavje 1980–1991*, ur. Latinka Perović et al. (Beograd, 2021), str. 95–198; Mužević, *Z dežja pod kap in nazaj*.

Potem ko je Milošević prevladal v Srbiji, so mitingi izgubili naboj, čeprav jih je še uporabljal kot politično orodje. Njegov naslednji cilj je bila Slovenija kot najhujši oponent njegovi politiki. 1. decembra 1989 so "miting resnice" skušali izvesti tudi v Ljubljani. Napovedovali so ga sicer že od zborovanja v Cankarjevem domu. Prvič je bil načrtovan za marec 1989 v Ljubljani, a niso zbrali dovolj organizacijskih moči. Za december ga je nato napovedalo Združenje za vrnitev Srbov in Črnogorcev na Kosovo (Božur) ob obletnici nastanka Kraljevine SHS. Z vlaki in avtobusi naj bi nanj prišli Srbi iz vse Jugoslavije. Slovenske oblasti so bile v dilemi, kaj storiti. Nekateri politiki, npr. predsednik SZDL Jože Smole, so se zavzemali, da ga dovolijo, češ da tako kot leta 1941 na ulicah ne bo nobene Ljubljanka, Slovenci pa bodo pokazali svojo demokratičnost. Kučan je bil za prepoved, ker je bilo v Sloveniji več deset tisoč Srbov in bi se ideja lahko sfizila. Sekretar za notranje zadeve Tomaž Ertl je nato prevzel odgovornost in miting prepovedal iz varnostnih razlogov. Milica je pripravila t. i. akcijo Sever, kako bodo vlake s protestniki in avtobusi ustavili (imeli so namreč informacije, da bi protestniki lahko prišli ne le prek Hrvaške, ampak kot turisti tudi prek Madžarske in Avstrije). Poveljnik ljubljanske armadne oblasti Svetozar Višnjič je bil prvi, ki je ugotovil, da je Slovenija z akcijo zavarovala "administrativno" mejo s Hrvaško, pa tudi celotno ozemlje zavarovala globinsko. "Pa ti braniš Slovenijo na Kolpi!", je rekel Ertlu, ta pa mu je lakonično odgovoril, da če tako misli, je pač tako.⁶⁰ Na koncu se je zbralo le nekaj ljudi, večinoma v Ljubljani živečih Srbov. Bili so organizirani v Stranko za enakopravnost občanov, ki jo je vodil Dragiša Marojević. Milica (danes policija) je njihovo dejavnost podrobno nadzorovala. Do junija 1991 je imela stranka nekaj uspeha predvsem v nacionalno mešanih okoljih, zlasti industrijskih krajih, kot so Jesenice, kjer je priseljence iz drugih republik ob naraščajočem slovenskem nacionalizmu skrbelo, kaj bo z njimi, če se Slovenija odcepi od Jugoslavije. Velika večina prebivalcev iz drugih republik je sicer na plebiscitu decembra 1990 podprla samostojnost Slovenije, ampak plebiscit ni neposredno odločal o tem, ali jo bo Slovenija dosegla v obliki konfederacije ali z odcepitvijo, zato so dvomi ob pospešenih odcepitvenih procesih naraščali. Ker v Ljubljani leta 1989 niso uspeli, so 22. junija 1991 junija organizirali miting na Čufarjevem trgu na Jesenicah, potem pa so nameravali imeti tiskovno konferenco na platoju pri mejnem prehodu Karavanke, ki je bil odprt nedavno pred tem, 1. junija 1991. Lokalni prebivalci so se po gostilnah junčili, da bodo zaprli cesto do karavanskega predora in tako preprečili dostop Marojevičevim pristašem do platoja in s tem morebitno internacionalizacijo protesta, iz česar pa ni bilo nič. Posebna enota milice iz Kranja je nato kolo no kakšnih 50 avtomobilov zaustavila, udeleženci so avtomobile pustili in peš

⁶⁰ Intervju pisca s Tomažem Ertlom, objavljeno v: Repe, *Milan Kučan, prvi predsednik*, str. 155.

odšli nazaj do stavbe občine Jesenice, kjer so nato imeli tiskovno konferenco. S tem se je neuspel poskus, da bi vrgli slovenske oblasti ali izkoristili Srbe in druge prebivalce kot "peto kolono" ter njihov problem internacionalizirali, izjalovil. Demosove nacionalistične oblasti so sicer lojalnost prebivalcev iz drugih republik hitro pozabile. Ko je Slovenija postala neodvisna, je Peterletova vlada neusmiljeno izbrisala iz stalnega prebivališča več kot 24.000 državljanov in s tem uničila njihova življenja in življenja njihovih otrok.⁶¹

Srbska gospodarska vojna proti Sloveniji

Od začetka leta 1989 jugoslovanski trg dejansko ni več deloval kot celota. Glavni razlog je bila srbska gospodarska vojna proti Sloveniji, ki se je začela po zborovanju v Cankarjevem domu februarja 1989, in se potem še stopnjevala po sprejetju ustavnih amandmajev k slovenski ustavi v septembru, ter po pozivu RK SZDL Srbije k bojkotu Slovenije 1. decembra 1989 (bojkot so podprli tudi predsednik srbskega predsedstva Slobodan Milošević, srbska skupščina in Gospodarska zbornica (GZ). Po anketi GZ Slovenije (GZS) je 229 srbskih

⁶¹ Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije pod vodstvom Igorja Bavčarja in državnega sekretarja Slavka Debelaka je 26. februarja 1992 tiste prebivalce bivše Jugoslavije, ki niso zaprosili za slovensko državljanstvo ali tega zaradi vojne na območju Jugoslavije ni moglo, izbrisalo iz registra stalnih prebivalcev in prestavilo v seznam tujcev, v največjem delu so bili to Srbi in Bošnjaki (to je veljalo izključno za nekdanjo Jugoslavijo, ne pa za druge tujce). Skupno število izbranih je bilo 25.671. Čeprav je Slovenija ob plebiscitni odločitvi za samostojnost decembra 1990 prebivalcem iz drugih republik nekdanje Jugoslavije, ki so imeli stalno prebivališče v Sloveniji, jamčila vse pravice, je to izpolnila le deloma. S tem jih je spravila v strahovite osebne stiske, saj so jim uničili dokumente, niso mogli dobiti zaposlitve, zdravstvenega zavarovanja, se šolati. Ustavno sodišče je februarja 1999 izbris označilo za nezakonito. Aprila 2003 je dodatno presodilo, da je treba izbranim, ki so že pridobili dovoljenje za stalno prebivanje v Republiki Sloveniji, s posebnimi (dopolnilnimi) odločbami Ministrstva za notranje zadeve priznati, da jim dovoljenje za prebivanje velja tudi za nazaj, od dneva izbrisa dalje. Ta odločba ni bila uresničena sedem let. Ministrstvo za notranje zadeve je spisalo nekaj spornih predlogov zakona, ki niso bili sprejeti, zahtevanih pa tudi več referendumov, ki naj bi izvršitev odločbe preprečili, a jih je Ustavno sodišče zavrnilo. Leta 2004 bil izpeljan referendum o Tehničnem zakonu, ki naj bi uredil pravice izbranih. Na njem so volilni upravičenci z 31,45 % volilno udeležbo s 94,68 % glasovali proti sprejemu zakona, v glavnem pa je bila v javnosti vzpostavljena ideološka interpretacija politične desnice, da so izbrisani nasprotovali osamosvojitvi Slovenije, da so kalkulirali, da so med njimi pripadniki JLA, ki je napadla Slovenijo ipd. Nekateri izbrisani so se pritožili na Evropsko sodišče za človekove pravice in junija 2012 je to v sodbi v zadevi Kurić in drugi proti Sloveniji odločil proti Republiki Sloveniji, ker je kršila pravice izbranih v 8. členu (pravica do varstva zasebnega in družinskega življenja), 13. členu (pravica do učinkovitega pravnega sredstva) in 14. členu (prepoved diskriminacije) Evropske konvencije o človekovih pravicah. Sodišče je Sloveniji naložilo, da v enem letu pripravi poseben mehanizem za priznavanje odškodnine izbranim prebivalcem. Šestim (od desetih) pritožnikom je bila priznana tudi odškodnina za nematerialno škodo. Sodba je dokončna in se nanjo ni možno pritožiti. Za pravice izbranih so si zelo prizadevali posamezni novinarji, nevladne organizacije, pravnik Matevž Krivic, izbrisani sami, ki so se desetletje po izbrisu organizirali v društvo, in Mirovni inštitut, ki je o tem izdal tudi vrsto strokovnih publikacij v slovenskem in angleškem jeziku (glej npr.: Neža Kogovšek, Jelka Zorn, Sara Pistotnik, Uršula Lipovec Čebren, Veronika Bajt, Brankica Petković in Lana Zdravković, *Brazgotine izbrisa* (Ljubljana, 2010)).

podjetij prekinilo odnose s slovenskimi podjetji, zlasti je bil prizadet izvoz tekstila, pohištva, bele tehnike, električnih aparatov, kozmetike in izdelkov živilske industrije.⁶² Slovenija je v letu 1988 v Srbiji kupila za 2,1 milijarde dolarjev blaga (8,8 odstotka vseh nakupov), prodala pa za 2,6 milijarde (8,1 odstotka vse prodaje), seveda pa sta bili gospodarstvu tudi drugače precej prepleteni (skupni nastopi na tujih trgih, izvoz prek partnerjev iz ene ali druge republike ipd.). Finančne terjatve slovenskih podjetij do Srbije so znašale 205,2 milijona dolarjev. Po ocenah GZS bi se, če bi prodaja v Srbijo upadla za 100 odstotkov, v Sloveniji proizvodnja zmanjšala za 15 odstotkov, neto osebni dohodki pa za 13,8 odstotka, kar so bile ob tudi siceršnji krizi precej visoke številke (izračuni so bili sicer narejeni tudi za manjše odstotke upada trgovanja). Srbija je ravnala selektivno in je blokado izvajala tam, kjer je bilo zanjo najmanj škode. Računala je, da slovenski protiukrepi ne bodo tako hitri in učinkoviti in da bo zato bojkot dosegel svoj namen. Izvajanje bojkota so kontrolirale politične institucije, spremljale pa so ga zahteve po odstranitvi vodilnega kadra v tistih podjetjih, ki so še sodelovala s Slovenijo. Prekinitev sama pa je imela tudi širše razsežnosti: blokirati jugoslovansko gospodarsko reformo, ki jo je tedaj začel Marković.

Slovenija je na blokado odgovorila na več ravneh, vendar brez večjih uspehov. IS SRS in GZS sta od zvezne vlade in drugih zveznih organov vztrajno zahtevala, naj zagotovijo enotnost jugoslovanskega trga, če pa to ne bo zaleglo, naj proti Srbiji ukrepajo. IS SRS je zvezni vladi predlagal, naj privilegiranim srbskim podjetjem odvzame možnost na zunanjetrgovinskem področju, da odpovedujejo aranžmaje s slovenskimi podjetji. Zvezni IS naj bi po tem predlogu tudi zadržal sredstva iz sklada federacije, namenjena za intervencije na območju Srbije (regrese za umetna gnojila, obresti v kmetijstvu, izplačila izvoznih stimulacij, tečajne razlike ipd.), srbskim bankam naj bi zadržal izplačevanje obresti na deponirane devizne prihranke in sredstva za sanacijo poslovnih bank, prav tako naj bi do normalizacije gospodarskih odnosov s Slovenijo zadržal izplačila sredstev za namensko proizvodnjo za JLA vsem tistim podjetjem v Srbiji, ki so sprejela enostransko blokado.

Zvezni IS ni izvedel nobenega takega ali podobnega ukrepa, saj za to ni imel dovolj politične moči, računal pa je tudi, da se bodo razmere uredile zaradi sprejetih reformnih usmeritev. Slovenija je nato poskusila še z nekaterimi manifestativno-političnimi ukrepi. Slovenski republiški tožilec je zaradi bojkota sprožil postopek proti predsednici predsedstva RK SZDL Srbije in predsedstvu GZ Srbije, ki pa seveda ni imel nikakršnih posledic. Slovenija je zagrozila, da bo pri sprejemanju zakonov v zboru republik in pokrajin upoštevala nastale razme-

⁶² ARS, Arhiv vlade RS, Ocena posledic, informacija o dosedanjih aktivnostih in predlog nadaljnjih ukrepov o prekinitvi slovenskih odnosov med srbskimi in slovenskimi podjetji, IS SRS, IO GZS, 23. 1. 1990.

re, da ne bo sodelovala pri nobeni solidarnostni ali podobni aktivnosti, ki naj bi pospeševala razvoj SR Srbije. Hkrati je ocenila, da zaradi gospodarske škode ni sposobna pokrivati svojih obveznosti v skladu federacije in kotizacije v zveznem proračunu. Dejansko pa skladu federacije ni poravnala le revalorizacijskih obveznosti za leto 1989 za del ozemlja Srbije in nekaj časa tudi ni plačevala tekočih akontacijskih obveznosti za tisti del, ki se je nanašal na območje Srbije, ter kotizacije za zvezni proračun. Podjetja sama so se postopoma obračala k drugim trgov, gospodarski odnosi med Slovenijo in Srbijo pa so kljub prizadevanjem slovenske strani, da bi jih ohranila, zamirali. Izkušnja s srbsko blokado se je (poleg drugih izkušenj v odnosih s federacijo) izrazila v amandmajih k slovenski ustavi, sprejetih v slovenski skupščini septembra 1989, ki so pomemben del namenjali ekonomski suverenosti, s čimer se je začel proces osamosvajanja tudi na gospodarskem področju.

Spor med Srbijo in Slovenijo je bil na gospodarskem področju spor med klasičnim socialističnim, na vzhodni trg usmerjenim gospodarstvom⁶³ na eni strani in med zahodno naravnanim na drugi. "Dve ideji: Evropa takoj! in Federacija ali nič! nista bili pripravljeni na kompromise in dogovarjanja."⁶⁴

Ne spor, ampak zavezništvo, ki naj bi omogočilo osamosvojitve: izmišljeni slovensko-srbski pakt

Velik del publicistike, politike in novinarstva še posebej na Hrvaškem, a tudi v nekaterih drugih delih bivše Jugoslavije, tudi v Sloveniji, slovensko-srbske odnose kljub opisanemu sporu vidi nasprotno, kot srbsko-slovensko zavezništvo, ki je Slovencem omogočilo odcepitev, obenem pa naj bi Slovenci s tem izdali Hrvate. V zelo posplošenem kontekstu, da je Milošević po neuspeli intervenciji JLA v Sloveniji opustil koncept centralizirane Jugoslavije in se osredotočil na Veliko Srbijo, to celo drži, ne pa v smislu konkretnih dogovorov. Pravzaprav je vse od 14. kongresa ZKJ nastajalo zavezništvo Slovenci in Hrvati. Bilo je sicer nerealno, idealizirano in v nekaterih političnih krogih tudi (pridobitniško) zelo preračunljivo. Kljub dogovorom o skupni obrambi, celo nekakšni slovensko-hrvaški konfederaciji (koncept konfederacije se v zgodovini sicer pojavlja večkrat, tudi v času ustaške NDH), je bil položaj med nacionalno homogeno Slovenijo na zahodnem robu Jugoslavije in hrvaško-srbsko mešano Hrvaško

⁶³ Srbija je imela več kot 40 odstotkov vsega jugoslovanskega klirinškega izvoza, tj. izvoza v Sovjetsko zvezo (SZ) in v vzhodnoevropske socialistične države, ki se je odvijal na osnovi izmenjave surovin in blaga, država pa je to plačevala podjetjem po dogovorjenem tečaju.

⁶⁴ Jože Prinčič, "Gospodarski vidik osamosvajanja Slovenije (1986–1991)", v: *Slovenska osamosvojitve 1991 : pričevanja in analize*, ur. Jurij Perovšek et al. (Ljubljana, 2002).

zelo različen. Slovenijo bi zavezništvo potegnilo v nerazrešljiv konglomerat jugoslovanskih vojn, ki so sledile. Na Hrvaškem so se že spomladi 1990 začeli oboroženi konflikti, ki so kulminirali v t. i. "balvanski revoluciji" in v naslednjih mesecih v nasprotovanju novi, t. i. "božični ustavi" Hrvaške, ki je Srbe na Hrvaškem razglasila za manjšino, Tuđman pa jim je dal na razpolago, naj se s tem sprijaznijo ali odidejo. Srbski odgovor je bil ustanavljanje avtonomnih ozemelj (t. i. SAO krajin), ki naj bi ostale v Jugoslaviji oziroma se priključile Veliki Srbiji. Vojaško sodelovanje med Slovenijo in Hrvaško je bilo od zamenjave oblasti spomladi 1990, še posebej pa spomladi 1991, zelo intenzivno, takrat so kljub razorožitvi TO in političnim obtoževanjem, da je za to krivo predsedstvo Slovenije, začeli odhajati tudi prvi ilegalni transporti z orožjem, s čimer se je začelo vojno dobičkarstvo.⁶⁵ Sodelovanje se je sicer odvijalo na ravni zelo pogostih osebnih srečanj, dnevnih telefonskih pogovorov in medsebojnega obveščanja med Kučanom in Tuđmanom, od dogovorov o skupnih nastopih v federaciji (ki se jih Hrvaška pogosto ni držala), priprav skupnega predloga za konfederalno pogodbo in drugih stikov na različnih ravneh. Povezanost je šla že tako daleč, da so hrvaški minister za obrambo Martin Špegelj, slovenski republiški sekretar za ljudsko obrambo Janez Janša, hrvaški minister za notranje zadeve Josip Boljkovac in slovenski sekretar za notranje zadeve Igor Bavčar 20. januarja 1991 v Zagrebu podpisali izjavo o skupni obrambi. Če bi se JLA odločila za oboroženo posredovanje, naj bi razglasili popolno samostojnost obeh republik, odpoklicali vse svoje predstavnike iz zveznih organov, prekinili vsako financiranje federacije, obvestili Varnostni svet Organizacije združenih narodov in zahtevali posredovanje mirovnih sil, pozvali državljane obeh republik, naj zapustijo JLA, zasegli vse imetje federacije na svojem ozemlju, prekinili oskrbo poveljstev, enot in ustanov JLA ter uporabili oborožene enote obeh republik za obrambo (sporazum je kasneje, 13. februarja 1991, objavilo *Delo*). Dogovor je po vsebini močno presegel pristojnosti štirih ministrov, v resnici je šlo za ustanovitev neke vrste konfederacije. Za njegovo uresničitev bi ga morali potrditi obe vladi, predsednik Hrvaške in predsedstvo Slovenije, oba parlamenta, glede na daljnosežnost posledic bi verjetno moral biti potrjen tudi na plebiscitu. Slovensko predsedstvo se je zaradi sporazuma znašlo v zadregi. Sporazum štirih ministrov je zavrnilo. Namesto tega je bila diplomatsko sprejeta samo splošna izjava o razmerah in o tem, da bosta vodstvi obeh držav ob morebitni intervenciji ukrepali usklajeno v okviru svojih pooblastil. Hrvaški predsednik Franjo Tuđman je

⁶⁵ Podrobnosti o prodajah in dokumente v zvezi s prodajo orožja glej: Matjaž Frangeš, *Kaj nam pa morete. Od trgovine z orožjem do Depale vasi* (Ljubljana, 2007). Najbolj sistematično doslej sta prodajo z orožjem obdelala Matej Šurc in Blaž Zgaga v trilogiji z naslovom *V imenu države (Odprodaja, Preprodaja in Prikrivanje)* (Ljubljana, 2011–2012). Vsi poskusi, da bi odgovorni načelu z Janezom Janšo odgovarjali na sodišču, so propadli zaradi njegovih podpornikov v pravosodnem sistemu.

sporazum četverice ministrov sicer sprejel oziroma potrdil, ni pa ga nameraval uresničiti. Kljub temu so obrambni minister Martin Špegelj in še nekateri drugi hrvaški funkcionarji na operativnih položajih v vojski in milici s slovenskimi organi potihoma še sodelovali. Tuđman je bil do konca prepričan, da se je Slovenija dogovorila s Srbijo in JLA in je kasneje ocenjeval, da je bila vojna v Sloveniji "operetna". Proti vojaški podpori Sloveniji je bila tako rekoč celotna hrvaška politika, vključno z opozicijo.

Teze o slovensko-srbski zaroti se pojavljajo vse do danes. Dr. Slaven Letica, kontroverzni hrvaški politik, med drugim tudi Tuđmanov svetovalec in kasnejši predsedniški kandidat (v letih 2003 in 2004 v opravi bana Jelačića je takrat dvakrat obiskal po njegovem mnenju okupirani Trdinov vrh in obljubljal, da ga bo vrnil Hrvaški), je ves čas po osamosvojitvi trdil, da je obstajal tajni sporazum Kučan-Milošević. V tem smislu je napisal tudi uvod k hrvaški izdaji knjige Šurca in Zgage. Desetdnevna vojna v Sloveniji naj bi bila "dogovorjena" med Srbijo in JLA na eni ter slovenskim vodstvom na drugi strani.⁶⁶ "Pakta" Kučan-Milošević naj sicer ne bi podpisal Kučan neposredno sam, pač pa v njegovem imenu tedanji predsednik skupščine dr. France Bučar in zunanji minister dr. Dimitrij Rupel. Kučanu so Letica in drugi hrvaški politiki pripisali še eno od stvari, ki jih nikoli ni storil, namreč, da se je skrivaj sestajal z Miloševićem in se dogovarjal o slovenskem odhodu iz Jugoslavije. Ravno nasprotno: vsa leta jugoslovanske krize se je Kučan dosledno izogibal tako osebnim stikom z Miloševićem kot stikov preko posrednikov (v nasprotju s Tuđmanom, ki je z Miloševićem stalno sodeloval, se tudi dobival in sta med drugim sama ali preko svetovalcev črtala mejo med hrvaškimi in srbskimi ozemlji in si delila Bosno in Hercegovino). Kučan se razen ob skupnem obisku beograjske podružnice Studia marketing konec leta 1988, na katerega pa sta se pripeljala ločeno, bila v družbi drugih in ločeno tudi odšla, in kratkega sprehoda na Brdu v času predsedniških srečanj leta 1991, z Miloševićem nikoli ni osebno pogovarjal. Vsi njuni ostri spopadi so potekali na sejah. Je pa 24. januarja 1991 v Beogradu po dolgem času prišlo do srečanja slovenske in srbske delegacije v Beogradu o slovenskem predlogu konfederacije, ker je bilo v sporočilu za javnost zapisano, da mora reševanje jugoslovanske krize izhajati iz "narodove pravice do samoodločbe, ki ne sme biti omejena z ničimer, razen z enako pravico drugih narodov", pri čemer pa "uresničevanje te pravice /.../ predpostavlja upoštevanje specifičnosti in različnosti interesov in ne sme biti v škodo drugih narodov /.../". Sporen je bil zlasti poved, da Slovenija "upoštevata interes srbskega naroda, da živi v eni državi in da mora bodoči jugoslovanski dogovor ta interes spoštovati". Srbski mediji so – iztrgano iz konteksta – poudarjali ta del izjave in v njej videli podporo zahtevam Srbije (Milošević je nasto-

⁶⁶ Več o tem: Božo Repe, "Slovensko-srbski pakt", *Mladina*, 18. 10. 2013, št. 42, str. 19–25.

pal, kot da zastopa vse Srbe, tudi tiste na Hrvaškem in v BiH), slovenska stran pa je poudarjala zlasti načelo o neškodljivem ravnanju do drugih in o nenasilnem spreminjanju meja, ki ga je navezovala na sklepe helsinške konference.⁶⁷ Na Hrvaškem je bil interpretiran kot slovensko priznanje, da imajo Srbi pravico živeti v eni državi, in kot srbska privolitev v odcepitev Slovenije, čeprav se je na povratku iz Beograda v Ljubljano slovenska delegacija ustavila v Zagrebu in se v letališki zgradbi sestala s hrvaškim vodstvom s predsednikom Tuđmanom na čelu. Kučan je Tuđmana seznanil z razgovorom. Njegova reakcija je bila "A tako vi to gospoda Slovenci". Tako so se začela dolgoletna sumničenja, da se Srbija in Slovenija dogovarjata o slovenskem odhodu iz federacije, Hrvaška pa naj bi v njej ostala. Hrvaški časopisi so pisali o slovenskem "nožu v hrbet" Hrvatom, Tuđman pa je na sestankih hrvaškega vodstva s tem domnevnim dogovorom opravičeval tudi mlačen odnos Hrvaške do Slovenije.⁶⁸

No, zgodba ima še nadaljevanje, za katerega pa Kučan ni vedel in od tod insinuacije, da sta "pakt" v njegovem imenu podpisala Rupel in Bučar. Dobrica Ćosić je zapisal, da sta ga 14. avgusta 1991 v Beogradu obiskala tedanji zunanji minister Slovenije dr. Dimitrij Rupel in predsednik skupščine dr. France Bučar, ki ga je poklical dan prej in vprašal, če bi se bil pripravljen srečati z njim in Ruplom. Namen naj bi bil, da "ponovno vzpostavijo sodelovanje in prijateljstvo". Ćosić je najprej dejal, da ni prava instanca za ta pogovor, na Bučarjevo vztrajanje, da je to prav on, pa je pristal. K njemu sta prišla s srbskim policijskim spremstvom, čeprav formalno ni imel nobene funkcije. Na sestanku naj bi mu ponudila vzpostavitev neposrednih odnosov med Slovenijo in Srbijo in nevtralnost v srbsko-hrvaškem sporu. Ćosić jima je očital, da je bila Slovenija v povojni zgodovini "udarna pest protisrbske koalicije", da je Slovenija s svojim nacionalizmom in šovinizmom Srbijo razočarala, da bodo potrebna desetletja, da se slovenska secesionistična vojna in uboj štiridesetih nedolžnih mladeničev pozabi. Ćosić tudi piše, da sta mu rekla, da sta prišla s soglasjem Kučana in Drnovška in če se Ćosić strinja z njunimi stališči, bi šla z njegovim (Ćosićevim) posredovanjem k Miloševiću. Rupel naj bi tudi povedal, da so bili v spremembo politike do Srbije prisiljeni, ker Evropa ni bila pripravljena, da jim izven paketa s Hrvaško prizna samostojnost, Hrvaško pa bremenijo Srbi na Hrvaškem in vojna. Bučar je dodal, da novo politiko do Srbije zahteva tudi javnost. Ćosić je v svojem komentarju zapisal, da so Slovence v novo politiko verjetno prisilili ekonomski interesi. Bučar in Rupel sta nato narekovala svoje predloge, ki jih je Ćosić zapisal v srbsčini, Rupel pa v slovenščini. Ćosić je dejal, da bo z njimi seznanil Miloševića in jima sporočil njegovo mnenje. Zadovoljna sta po treh

⁶⁷ Osebni arhiv Milana Kučana (OAMK), "Saopštenje" in druga gradiva s srečanja slovensko srbske delegacije 24. 1. 1991 in pisna izjava dr. Mihe Ribariča, udeleženca sestanka, 29. 1. 2007, hrani pisec.

⁶⁸ Prav tam.

urah pogovora odšla, njega pa, kot je zapisal, obremenila s skrbjo in vpletanjem v politiko. Potem je poiskal Miloševića, ki mu je po telefonu dejal, da v načelu sprejema dogovor, ampak jim bo (Slovencem) dobro zaračunal za vse, kar so delali proti Srbiji. Čosić je nato sporočil Bučarju, naj v ponedeljek pokliče Miloševića. Platforma za novo politiko, ki so jo po Čosiću vsi trije podpisali, ga je spominjala na dogovore Jugoslovanskega odbora⁶⁹ v času prve svetovne vojne. Čosić je v dnevniku tudi objavil besedilo platforme v šestih točkah: Slovenija se ne bo mešala v notranje odnose drugih narodov in vprašanja notranjih meja, ne bo se postavila na nobeno stran v reševanju jugoslovanske agonije in ne bo dovolila da se jo instrumentalizira v jugoslovanskih mednacionalnih sporih. S Srbijo se bo na osnovi nacionalnih interesov, brez predsodkov in čustev, dogovarjala o medsebojnih odnosih. Pri tem spoštuje odločilno vlogo Srbije pri reševanju jugoslovanskih razmer in kompatibilnost slovenskih in srbskih interesov. Slovenija meni, da je rešitev srbsko-hrvaških odnosov možna samo na temelju samoopredelitve narodov, iz katere naj bi izšle tudi različne oblike avtonomije. Slovenija ima za realno in razumno, da pride do federativne povezave Srbije, Črne Gore, Bosne in Hercegovine in Makedonije. Slovenija priznava Hrvaški pravico, da se opredeli do te federacije. Slovenija se bo samostojno in suvereno opredeljevala do teh državnih subjektov in je pripravljena aktivno sodelovati v njihovem konstituiranju, če to želijo. V smislu predhodnih načel Slovenija in Srbija želita razreševati medsebojne jugoslovanske odnose brez posredovanja tujih dejavnikov, še posebej federacije. Čosićev "*post scriptum*" predlogu je bil, da Slovenci tudi s to iniciativo dokazujejo, da so zelo sposobni in zviti politiki. "Temu malemu narodu je treba priznati politični talent, spretnost in zvijačnost, da premaga Srbijo in razruši Jugoslavijo." Korošec, Kardelj, Kavčič, Dolanc, Kučan so ustvarili samostojno slovensko državo pod okriljem Jugoslavije in ob zaslepljenosti Srbov z jugoslovanstvom. Slovenski politiki so bili ob Mačku, Titu in Bakariću najbolj ponosni in najbolj uspešni jugoslovanski politiki po prvi svetovni vojni.⁷⁰

Čosića so potem povzemali mnogi pisci, npr. Slavoljub Djukić, ki vojno v Jugoslaviji v vseh svojih tekstih pripisuje Sloveniji.⁷¹ Ugotavlja, da so z njim

⁶⁹ Jugoslovanski odbor so sestavljali slovenski in hrvaški emigrantski politiki in intelektualci iz Avstro-Ogrske, s srbsko vlado pa se je dogovarjal o združitvi v skupno jugoslovansko državo in z njo leta 1917 podpisal t. i. Krfsko deklaracijo.

⁷⁰ Dobrica Čosić, *Lična istorija jednog doba. Piščevi zapisi 1981–1991, Knj. 3, Vreme raspada: 1981–1991* (Beograd, 2009), str. 308–309. Obisk v svoji knjigi *Skrivnost države* (Ljubljana, 1992), str. 183–184, opisuje tudi Dimitrij Rupel (dalje: Rupel, *Skrivnost države*).

⁷¹ Slavoljub Djukić, *Između slave i anateme* (Beograd, 1994), str. 184–185. Djukić na podoben način srečanje omenja tudi v knjigi *Milošević and Marković. A lust for power* (Montreal & Kingston–London–Ithaca, 2001) na str. 43, a ni preveč natančen, med drugim navaja tudi napačen datum, 12. avgust. O srečanju je med drugimi pisal tudi vplivni dopisnik BBC-ja in publicist Misha Glenny, najprej marca 1995 v članku "The Great Fall", objavljenem v *The New York Review of Books*.

Slovenci "pristali na tisto, kar naj bi bilo najbolj sporno v jugoslovanski krizi, na pravico Srbov na Hrvaškem do samoopredelitve". Vzrok za menjavo prejšnjega tesnega zavezništva s Hrvaško za zavezništvo s Srbijo in Miloševićem vidi v tem, da je Slovenija sicer dosegla samostojnost, ni pa še bila mednarodno priznana, Hrvaška in Tuđman, ki sta bila v mnogo težjem položaju, pa sta jim pri tem doseganju priznanja "mešala račune". Milošević naj bi Čosiću obljubil, da bo klical Kučana, a pri tem dodal: njim, torej Slovencem "ni treba nič verjeti". Kučana potem Milošević ni klical. Dimitrij Rupel srečanje opisuje takole:

14. avgusta 1991 sva z Bučarjem odletela v Beograd, formalno na obisk k japonskemu ambasadorju, ki ga je bilo treba potolažiti zaradi nekaterih protokolarnih napak, ki so se bile zgodile ob njegovem zadnjem obisku v Ljubljani, neformalno pa na pogovor z nekdanjim prijateljem Dobrico Čosićem. To je bilo moje zadnje potovanje v bivšo prestolnico. Čosića sva prepričala, da je sodelovanje med Srbi in Slovenci mogoče, vendar brez posredovanja federacije. Mnogi naši stiki iz let 1987–1988 (vključno s PEN-ovima razgovoroma 'Srbi in Slovenci' v Ljubljani in v Beogradu – takrat so bili v naši postavi še Bor, Jančar in Mikeln) so bili posvečeni prav temu problemu, vendar niso obrodili sadu. Slovence, naju z Bučarjem pa še prav posebej, je vedno skrbela identifikacija med srbstvom in jugoslovanstvom. Ta identifikacija je sprožila vojno v Sloveniji. Žal so nadaljnji dogodki preprečili kakršnokoli sporazumevanje. Želela sva sebi in Čosiću dopovedati, da se lahko Srbi in Slovenci navsezadnje sporazumemo in da Milošević oziroma trenutno aktualna oblast še nista Srbija v celoti.⁷²

Je šlo pri sporazumu Bučarja in Rupla s Čosićem za nekakšno "jugonostalgijsko" ("srbonostalgijsko"), ki jo Rupel tako rad in pogosto očita drugim? Ali zgolj za pomanjkanje samozavesti in servilni donos do Čosićeve avtoritete? Pri tem, mimogrede, Čosić Slovencev ni maral, lahko bi celo mirno zapisal, da jih je sovražil, kar kaže analiza njegovega odnosa do Slovencev, ki jo je naredila ena največjih avtoritet srbskega zgodovinopisja dr. Latinka Perović, je bil Čosić obseden s Slovenci in Slovenijo in je v njih videl največjo nevarnost za Jugoslavijo.⁷³

Se torej slovenski in srbski intelektualci leta 1984 pri Mraku niso "dokončno" razšli? Odgovor je: niso. S srbskimi razumniki in Čosićem so se pred razpadom države srečali še enkrat. 24. oktobra 1990 je delegacija Demosa (dr. Jože Pučnik, dr. France Bučar, dr. Dimitrij Rupel in Tine Hribar) odšla na pogovor s

⁷² Rupel, *Skrivnost države*, str. 183–184.

⁷³ Več o tem: Latinka Perović, "Srpski književnik, nacionalni ideolog i političar Dobrica Čosić o Sloveniji i Slovincima", v: *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana, 2012).

srbsko opozicijo, ki še ni, tako kot oni, uspela priti na oblast, so pa na to računali. Slovenci so želeli ugotoviti, kako bi se v zvezi z bodočo ureditvijo Jugoslavije razvijale stvari, če bi na bližajočih se volitvah v Srbiji zmagala opozicija. Stališča opozicije niso bila bistveno drugačna od Miloševićevih. Tudi zanjo so bili primarni Srbi na Hrvaškem in v BiH, načelno tudi ni imela nič proti odcepitvi Slovenije. Po pogovorih je Pučnik za *Delo* izjavil:

Naša ponudba za konfederalno ureditev je bolj načelna, vendar se nam zdi, da je ne bo mogoče uresničiti. Zato je naše zavzemanje za konfederalno ureditev bolj taktične narave. Skušamo pač dokazati, da smo pripravljeni tudi na konfederacijo in na pogovore o ureditvi razmer. Mislim pa, da drugi niso pripravljeni na kaj takega. Po pogovorih s srbsko opozicijo pa menim, da moramo čim prej ven iz Jugoslavije.

Pogovor je izzval pozornost tudi v tujini, saj bi sestanek ob drugačnem razvoju dogodkov v Srbiji po mnenju opazovalcev morda celo lahko spremenil usodo Jugoslavije. Na sestanku je – po Ruplovi izjavi – Čosić Sloveniji priznal pravico do državnega interesa, glavno oviro za njegovo (in tudi srbsko) uresničitev pa je videl v Markovičevi vladi (ki so jo Srbi tedaj že začeli rušiti, op. a.). Po Ruplovem mnenju je bilo dogovorjeno izhodišče (o njem so podpisali tudi zapisnik), da se prizna obojestranski nacionalni interes, kar bi bila podlaga za morebitne nadaljnje pogovore.

Sta Rupel in Bučar na skrivnem sestanku s Čosićem avgusta 1991 hotela ta pogovor nadaljevati? Ampak, zakaj? Predstavljajmo si tedanje razmere. Jugoslavija ni več obstajala. Spopadi v Sloveniji, ki sta jih zakrivila Milošević in JLA (Marković pa le formalno pokril z ukazom ZIS), so bili končani, vojna se je nadaljevala na Hrvaškem. Slovenija je imela podpisan Brionski sporazum. Do izteka moratorija, 7. oktobra, torej do dokončne osamosvojitve, sta jo ločila manj kot dva meseca. Jugoslovanska armada se je umikala iz Slovenije, o čemer je bil prav tako podpisan sporazum. Kaj sta torej počela Bučar in Rupel na skrivnem sestanku s Čosićem (in preko njega iskala stik z Miloševićem)? Kakšne koristi naj bi imela Slovenija od tega? Rupel se v svoji kasneje izdani knjigi *Negotovo življenje 176. članice OZN* (Slovenije) nekako opravičuje, da še niso opustili nezaupanja do Markovića. Kdo je tisti, ki ga ni opustil, kje in kako v vrhu Demosa je bilo to formulirano? Rupel pravi, da se jim je zato dogovor z Miloševićem zdel koristen, ker je Marković vztrajal na celotni Jugoslaviji, Milošević pa, da se je na Brionih sprijaznil z Jugoslavijo brez Slovenije. Kučan in predsedstvo o tem nista vedela ničesar. Morda pa so bili slovenski razumniki mnogo bolj navezani na srbske, kot nekdane partijske oblasti, le da tega niso bili pripravljeni priznati sebi in drugim. Še zlasti pa so to zanikali, ko se je kmalu po osamosvojitvi začel boj za t. i. "osamosvojitelski kapital". Tesne povezave s Srbi in dogovori na račun drugih pač niso sodili v novokomponirano mitološko sliko.

Božo Repe

SLOVENIAN-SERBIAN CONFLICTS IN THE 1980s

SUMMARY

The author deals with Slovenian-Serbian relations in the 1980s. He emphasizes that they should be seen in the context of the functioning of the Yugoslav federation and also in the context of the disputes with the federal authorities, especially the Yugoslav People's Army (*Jugoslovanska ljudska armada* – JLA). Thus, the dispute was more comprehensive and played out on many more levels. He also points out that it was not an interethnic conflict based on historical hatred, since Slovenes and Serbs were mostly allies in recent history, and the conflict cannot be compared to conflicts between Serbs and Albanians or Serbs and Croats based on historical grievances; rather, it was about differing views on the organization of the Yugoslav Federation and its future. As a result, Serbian views and interests largely coincided with those represented by the majority of politicians at the head of the federal bodies, especially the two presidencies, as well as the head of the JLA. At the same time, Serbia used the federal authorities for its national goals and the implementation of its policies. Among the conflicts, the most important are: the meeting of the Military Council in Belgrade on March 25, 1988, at which counterrevolutionary character was attributed to political liberalization in Slovenia, and the Slovenian reaction to this assessment; the trial of the four in late July and early August 1988; the adoption of amendments to the Slovenian Constitution on September 27, 1989; extraordinary congress of the Congress of the Communist Party of Yugoslavia (CCY) held January 20–24, 1990, which the Slovenian delegation left, resulting in the dissolution of the CCY; multiparty elections in Slovenia in April 1990; the attempt to disarm the Slovenian Territorial Defense Forces in May 1990; the adoption of the Declaration of Sovereignty in the Slovenian Assembly on July 2, 1990; and the referendum on the autonomy and independence of the Republic of Slovenia on December 23, 1990. The greater emphasis on purely Serbian interests was due to the conflicts arising from the rally jointly organized by the Slovenian authorities and the opposition in Cankarjev dom in support of the striking Kosovo miners on February 24, 1989; the prevention of the announced "truth rally" in Ljubljana on December 1, 1989; and the Serbian economic war against Slovenia. The confrontation between Serbia and Slovenia took place at both the government and opposition levels. The article goes into more detail: The disputes of the party leadership and Milan Kučan with Slobodan Milošević; the dispute over education (i.e. common program core); the support and dis-

putes between Slovenian and Serbian intellectuals; their role in all-Yugoslav ideological campaigns; the memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts and the Slovenian reaction to it; the rallies and "calls" of Slovenians; the Serbian economic war against Slovenia; and the alleged Slovenian-Serbian pact on the secession of Slovenia.

VIRI IN LITERATURA

- ARS – Arhiv Republike Slovenije, Arhiv predsednika Republike Slovenije,** Magnetogramski zapisnik razgovora med delegacijo iz SR Srbije in SR Slovenije, dne 24.9. 1986 ob 9 uri na Strmolu.
- ARS – Arhiv Republike Slovenije, Arhiv predsednika Republike Slovenije,** Zapis razgovora med delegacijama SR Srbije in SR Slovenije, ki je bil dne 24. septembra 1986 v gradu Strmol v SR Sloveniji, zapisal Viktor Žakelj.
- ARS – Arhiv Republike Slovenije, Arhiv vlade Republike Slovenije,** "Gradivo, ki bi lahko služilo za razgovor z delegacijo SR Srbije, IS SRS, kabinet predsednika, 19.9. 1986."
- ARS – Arhiv Republike Slovenije, Arhiv vlade Republike Slovenije,** Ocena posledic, informacija o dosedanjih aktivnostih in predlog nadaljnjih ukrepov o prekinitvi slovenskih odnosov med srbskimi in slovenskimi podjetji, IS SRS, IO GZS, 23. 1. 1990
- ARS – Arhiv Republike Slovenije, Arhiv vlade Republike Slovenije,** Pisanje slovenskih revij in drugih periodičnih publikacij o SR Srbiji ter srbskih revij o SRS novembra in decembra 1987 ter januarja 1988, pripravil Primož Žagar, Republiški komite za informiranje.
- ARS – Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I,** fond CK ZKS, Informacija s pogovora o problematiki programskih jeder vzgoje in izobraževanja v SFRJ, 26. 9. 1983.
- ARS – Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I,** fond CK ZKS, Razprava Franca Šetinca na seji predsedstva zvezne konference SZDL Jugoslavije 3. 11. 1983, ko je obravnavala Skupna programska jedra v osnovnem in usmerjenem izobraževanju.
- ARS – Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I,** fond CK ZKS, Informacija sa 88. sednice predsedništva CK ZKJ, 11. 9. 1984.
- ARS – Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I,** Neavtorizovane magnetofonske beleške sa 20. sednice Centralnog komiteta SKJ, koja je održana 30. januara 1989.godine u velikoj Sali Skupštine SFRJ sa početkom u 9,00 sati.
- ARS – Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II,** fond: RK SZDL, Stališče SAZU o načrtu Skupnih programskih jeder v vzgoji in izobraževanju v SFRJ.
- OAMK – Osebni arhiv Milana Kučana,** "Saopštenje" in druga gradiva s srečanja slovensko srbske delegacije 24.1. 1991.
- Osebni arhiv avtorja,** Intervju pisca z Milanom Kučanom, 8. 8. 2008.
- Osebni arhiv avtorja,** Intervju pisca s Francem Šetincem in pisna izjava Franca Šetinca, 28. 7. 2011.
- Osebni arhiv avtorja,** Magnetogram pogovora Milan Kučan–Božo Repe, 7. 4. 1997.
- Osebni arhiv avtorja,** Pisna izjava dr. Mihe Ribariča, 29. 1. 2007.

Delo – Ljubljana, letnik 1983–1984.

Književne novine – Beograd, letnik 1985–1987.

Mladina – Ljubljana, letnik 2013.

Dizdarević, Raif, *Puturaspad. Stenogrami izlaganja Raifa Dizdarevića uraspravama iz za zatvorenih vrata državnog i političkog vrha jugoslavije* (Sarajevo, 2011).

Boris Mužević, *Prvo pretepeni*, dostopno na: https://www.youtube.com/watch?v=SPzFUvYY_N0, pridobljeno: 27. 1. 2021

Jugoslavija je lahko le demokratična, ali pa je ne bo. Prevod magnetograma 20. seje CK zveze komunistov Jugoslavije, dostopno na: <http://www2.gov.si/up-rs/2002-2007/bp-mk.nsf/dokumenti/30.01.1989-SocRS>, pridobljeno: 12. 11. 2022.

.....

Bilandžić, Dušan, *Jugoslavija poslije Tita* (Zagreb, 1986).

Bizilj, Ljerka in Bizilj, Nace, *Novinarski arhivi* (Ljubljana, 1996).

Brandt, Miroslav, Čović, Bože, Letica, Slaven, Pavić, Radovan, Tomac, Zdravko, Valentić, Mirko in Čolak, Andrija, *Agonija Jugoslavije. Kako su posle Titove smrti republički lideri dokrajčili Jugoslaviju* (Beograd, 2017).

Ćosić, Dobrica, *Lična istorija jednog doba. Piščevi zapisi 1981–1991, Knj. 3, Vreme raspada: 1981–1991* (Beograd, 2009).

Dizdarević, Raif, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije: svjedočenja* (Sarajevo 1999).

Djukić, Slavoljub, *Između slave i anateme* (Beograd, 1994).

Djukić, Slavoljub, Milošević and Marković. *A lust for power* (Montreal & Kingston–London–Ithaca, 2001).

Frangeš, Matjaž, *Kaj nam pa morete. Od trgovine z orožjem do Depale vasi* (Ljubljana, 2007).

Hribar, Tine, "Nova, osamosvojitvena volja Slovencev", v: *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*, ur. Bogo Grafenauer et al. (Ljubljana, 1995).

Hribar, Tine, "Slovenska državnost", v: *Slovenci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*, ur. Bogo Grafenauer et al. (Ljubljana, 1995).

Hribar, Tine, *Slovenci kot nacija* (Ljubljana, 1995).

Kogovšek, Neža, Zorn, Jelka, Pistotnik, Sara, Lipovec Čebren, Uršula, Bajt, Veronika, Petković, Brankica in Zdravković, Lana, *Brazgotine izbrisa* (Ljubljana, 2010).

- Lakner, Jernej**, *Antibirokratska revolucija v Srbiji*, diplomatska naloga, Univerza v Ljubljani (Ljubljana, 1998).
- Menart, Janez**, *Slovenec v Srboslaviji* (Ljubljana, 2001).
- Mihailović, Kosta in Krestić, Vasilije**, *Memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts. Answers to criticisms* (Beograd, 1995).
- Milivojević, Snježana**, "Nacionalizacija svakidašnjice", v: *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov (Beograd, 1996).
- Mužević, Boris**, *Z dežja pod kap in nazaj. Ljubljana–Beograd–Ljubljana 1985–1990* (Ljubljana, 2021);
- Pavlović, Dragiša**, *Olako obećana brzina* (Zagreb, 1988).
- Perović, Latinka**, "Srpski književnik, nacionalni ideolog i političar Dobrica Ćosić o Sloveniji i Slovencima", v: *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana, 2012).
- Pešić, Vesna**, "Rat za nacionalne države", v: *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov (Beograd, 1996).
- Plut-Pregelj, Leopoldina, Gabrič, Aleš in Repe, Božo**, *The Replurativization of Slovenia in the 1980s, New revelations from Archival Records* (Washington D.C., 2000).
- Pojatina, Stipe (ur.)**, *Historija i suvremenost: udejne kontroverza* (Zagreb, 1984).
- Prinčič, Jože**, "Gospodarski vidik osamosvajanja Slovenije (1986–1991)", v: *Slovenska osamosvojitve 1991 : pričevanja in analize*, ur. Jurij Perovšek et al. (Ljubljana, 2002).
- Repe, Božo**, "Saverzne institucije", v: *Jugoslavija: poglavje 1980–1991*, ur. Latinka Perović et al. (Beograd, 2021).
- Repe, Božo**, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana, 2002).
- Repe, Božo**, *Milan Kučan, prvi predsednik* (Ljubljana, 2015).
- Rupel, Dimitrij**, *Skrivnost države* (Ljubljana, 1992).
- Savič, Igor**, *Milan Kučan* (Ljubljana, 1990).
- Sreš, Nevenka**, *Skupna programska jedra*, diplomatska naloga, Univerza v Mariboru (Maribor, 1996).
- Stambolić, Ivan**, *Rasprave o Srbiji 1979–1987* (Zagreb, 1988).
- Stambolić, Ivan**, *Put u bespuće* (Beograd, 1995).
- Šetinc, Franc**, *Vzpon in sestop* (Ljubljana, 1989).
- Šetinc, Franc**, *Zbogom, Jugoslavija* (Ljubljana, 1993).
- Šurc, Matej in Zgaga, Blaž**, *V imenu države (Odprodaja, Preprodaja in Prikrivanje)* (Ljubljana, 2011–2012).
- Tasić, Predrag**, *Kako je ubijena druga Jugoslavija* (Skopje, 1994), str. 57.
- Zajc, Marko**, "Nova revija i odnosi sa Srbijom", v: *Jugoslavija: poglavje 1980–1991*, ur. Latinka Perović et al. (Beograd, 2021).
- Žuljić, Stanko**, *Izvori velikosrpske agresije, rasprave, dokumenti, kartografski prikazi* (Zagreb, 1991).

Author: **REPE Božo**

Ph.D., Full Professor

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History

Aškerčeva 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **SLOVENIAN-SERBIAN CONFLICTS IN THE 1980s**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 22 (2022), No. 2, pp. 305–342, 74 notes

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: federation, confederation, secession, Milan Kučan, Slobodan Milošević, common program cores, memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts, rallies, Serbian economic war against Slovenia, alleged Slovenian-Serbian pact on secession of Slovenia

Excerpt: The author deals with Slovenian-Serbian relations in the 1980s. He emphasizes that they must be considered in the context of the functioning of the Yugoslav federation and also in the context of the disputes with the federal authorities. The article goes into more detail: The disputes of the party leadership and Milan Kučan with Slobodan Milošević; the dispute over education (i.e. common program cores); the support and disputes between Slovenian and Serbian intellectuals; their role in all-Yugoslav ideological campaigns; the memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts and the Slovenian reaction to it; the rallies and "calls" of Slovenians; the Serbian economic war against Slovenia; and the alleged Slovenian-Serbian pact on the secession of Slovenia